

INNOWACJE

W WIELOFUNKCYJNYM ROZWOJU GOSPODARSTWA ROLNEGO

„Europejski Fundusz Rolny na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich: Europa inwestująca w obszary wiejskie”

„Instytucja Zarządzająca Programem Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014 - 2020 — Minister Rolnictwa i Rozwoju Wsi”

Publikacja współfinansowana ze środków Unii Europejskiej w ramach Schematu II Pomocy Technicznej

„Krajowa Sieć Obszarów Wiejskich” Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014-2020

Publikacja opracowana przez Mazowiecki Ośrodek Doradztwa Rolniczego z siedzibą w Warszawie

Mazowiecki Ośrodek Doradztwa Rolniczego
z siedzibą w Warszawie

ul. Czereśniowa 98, 02-456 Warszawa
tel. 22 571 61 00, fax 22 571 61 01
e-mail: sekretariat@modr.m+azowsze.pl

Autorzy: prof. dr hab. Krystyna Krzyżanowska
dr Jan Zawadka
mgr. Barbara Sałata
mgr Janusz Lesisz, mgr Andrzej Śliwa

Zdjęcia: Paweł Bereś

Opracowanie graficzne,
przygotowanie do druku i druk:

09-500 Gostynin, Płocka 38b
www.drukarniaszmydt.com

Nakład 400 egz.

ROLA PRZEDSIĘBIORCZOŚCI I INNOWACJI W WIELOFUNKCYJNYM ROZWOJU GOSPODARSTW ROLNYCH

1. Przedsiębiorczość na obszarach wiejskich

Zjawisko przedsiębiorczości istniało od początków egzystencji człowieka na ziemi i wykształcenia wspólnoty ludzkiej. Zdaniem I. Sikorskiej-Wolak pojęcie przedsiębiorczości w najszerszym ujęciu można zdefiniować jako całokształt indywidualnych lub zespołowych działań bądź predyspozycji do działań, które przełamują istniejącą wzorce. Przedsiębiorczość polega więc na krytyce istniejącego stanu rzeczy i poszukiwaniu obarczonych ryzykiem, nieszablonowych sposobów jego zmiany¹. Ogólnie można stwierdzić, że rozpatrując pojęcie przedsiębiorczości można je rozumieć bardzo wąsko. Wtedy utożsamiamy je wyłącznie z prowadzeniem działalności gospodarczej na własny rachunek związaną ze skłonnością do podejmowania ryzyka, innowacyjnością i kreatywnością². Mianem przedsiębiorcy zaś określa się tego, kto prowadzi działalność gospodarczą (tak też definiuje przedsiębiorcę polskie prawo). Można też przedsiębiorczość rozpatrywać szeroko. Wtedy rozważane są zagadnienia związane z osobowością człowieka, kulturą, wychowaniem, wykorzystaniem szans i ich kreowaniem. W tym kontekście na przedsiębiorczość patrzy się przez pryzmat zdolności człowieka. Zwraca się uwagę na zaradność życiową obejmującą umiejętność radzenia sobie z problemem rzadkości zasobów. W takim ujęciu przedsiębiorczość jest utożsamiana z umiejętnością człowieka do zdobywania nie tylko dóbr ekonomicznych, ale także społecznych czy psychologicznych.

Rozwój przedsiębiorczości na obszarach wiejskich związany był w Polsce z transformacją ustrojową³. Proces przejścia z gospodarki centralnie planowanej do gospodarki wolnorynkowej ujawnił słabość podmiotów gospodarczych, a liberalizacja rynku, pojawianie się konkurencyjnych produktów rolnych z importu, rozwiązanie wielu instytucji odpowiedzialnych za zaopatrzenie rolnictwa w środki do produkcji, skup pól rolnych i inne usługi stały się motywem ukierunkowującym ludność rolniczą do poszukiwania nowych możliwości gospodarowania w oparciu o prowadzone gospodarstwo rolne lub

1 I. Sikorska-Wolak: Innowacje i przedsiębiorczość w wymiarze ekonomicznym, psychologicznym i edukacyjnym. [w:] O humanistyczny wymiar przedsiębiorczości wiejskiej. Red. naukowa Z.J. Przychodzeń. Wyd. SGGW, Warszawa 2000, s. 26.

2 R. Majkut: Przedsiębiorczość w świetle uwarunkowań interdyscyplinarnych. Wyd. CeDeWu, Warszawa 2014, s. 57.

3 A. Sieczko, A.J. Parzonko: Creating non-agricultural jobs in rural areas in Poland. Zbirek Naukovih Prac' Uman's'kogo Nacional'nogo Universitetu Sadivnictva 2015, Vip. 87, č. 2, s. 140.

poza nim⁴. Stąd najprostsze postrzeganie przedsiębiorczości na obszarach wiejskich może obejmować jej dwa rodzaje: przedsiębiorczość rolniczą i przedsiębiorczość pozarolniczą. Problematyką uwarunkowań rozwoju przedsiębiorczości na obszarach wiejskich zajmowało się wielu badaczy. Dla niektórych z nich przedsiębiorczość wiejska była ściśle związana z działalnością gospodarczą. Takie pojmowanie przedsiębiorczości można znaleźć w badaniach A.P. Wiatraka. Według niego przedsiębiorczość wiejska była sposobem zachowania się w działalności gospodarczej. Co wskazywało na dążenie ludzi zarówno do działania, poszukiwania nowych rozwiązań, wprowadzania zmian w dotychczasowej działalności, wykorzystywanie pojawiającej się możliwości, jak ich aktywność w poszukiwaniu dodatkowych i alternatywnych źródeł dochodu. Tak pojmowana przedsiębiorczość dotyczyła podejmowania nowych przedsięwzięć gospodarczych nie tylko w działalności pozarolniczej, ale również rolniczej⁵. Podobnie definiował przedsiębiorczość wiejską J. Bański i współautorzy⁶. Według nich, jest to działalność gospodarza polegająca, z jednej strony, na prowadzeniu komercyjnej firmy rolniczej (gospodarstwa rolnego), dającej możliwość pełnego zatrudnienia i głównego źródła dochodu jej kierownikowi (rolnikowi-farmerowi), a z drugiej strony, prowadzenia działalności gospodarczej, której podstawą są zasoby produkcyjne gospodarstwa, dającej możliwość pozyskania dochodów spoza rolnictwa (sektora produkcji rolnej). Ta druga forma traktowana była na ogół jako zjawisko dywersyfikacji ekonomicznej gospodarstwa rolnego.

Pojmując przedsiębiorczość jako swoisty rodzaj aktywności ludzi na obszarach wiejskich można wyróżnić przedsiębiorczość indywidualną lub zespołową⁷. Przedsiębiorczość indywidualna może być związana z osobą rolnika lub przedsiębiorcy, a jej analizowanie odnosi się do rzeczywistych uwarunkowań konkretnego rynku sektorowego. Pod pojęciem przedsiębiorczości zespołowej można rozumieć zorganizowane, świadome i dobrowolne współdziałanie osób ukierunkowane na realizację wspólnego celu, m.in. dzięki większej alokacji posiadanych środków, obniżeniu kosztów produkcji (efekt skali i zakresu), zwiększeniu siły oddziaływania na rynek (wzrost udziału w rynku). Przykładem przedsiębiorczości zespołowej są grupy producentów rolnych, spółdzielnie, spółki, stowarzyszenia. Istnieje także w literaturze przedmiotu definiowanie przedsiębiorczości wiejskiej poprzez osobowość. Między innymi G. Kaczor-Pańków wiązała przedsiębiorczość z cechami osobowości ludzkiej tj. zaradnością, inicjatywą i podejmowaniem działań, które przyczyniały się nie tylko do zaspokojenia aspiracji osób, ale także do rozwoju lokalnego⁸. M. Kłodziński⁹ do przedsiębiorczości wiejskiej podszedł bardzo szeroko wskazując, że na obraz

przedsiębiorczości wiejskiej składają się ludzie, którzy potrafią podjąć ryzyko prowadzenia działalności gospodarczej oraz ludzie, którzy umieją dostrzec, że bez wspólnych działań, a więc bez prób samoorganizowania się lokalnej społeczności, rozwój gminy, wsi będzie utrudniony. Animatorzy i inspiratorzy lokalnych inicjatyw mimo, że nie prowadzą własnej firmy powinni być także brani pod uwagę w badaniach nad przedsiębiorczością wiejską.

2. Innowacyjność a przedsiębiorczość

Zamienne traktowanie przedsiębiorczości i innowacyjności wywodzi się od J.A. Schumpetera¹⁰, który definiował przedsiębiorczość na podstawie wprowadzania określonych zmian o charakterze innowacyjnym. Według niego przedsiębiorczość była wyłącznie zadeklarowana do wprowadzania tylko nowych czynników produkcji, wyrobów, metod oraz zdobywania rynków. Opierając się na tej definicji, należy uznać, że przedsiębiorczość nierozzerwalnie łączyła się z innowacjami¹¹.

Obecnie przedsiębiorczość nie jest uznana za tożsamą z innowacyjnością, ponieważ nie każde działanie przedsiębiorcze w szerokim słowa tego znaczeniu, będzie prowadziło do powstania innowacji. Dostrzega się natomiast wyraźnie wpływ innowacji na rozwój przedsiębiorstw. Innowacje według prakseologicznej interpretacji Z. Pietrasińskiego¹² to zmiany celowo wprowadzone przez człowieka lub zaprojektowane przez układy cybernetyczne, które polegają na zastępowaniu dotychczasowych stanów rzeczy innymi, ocenianymi dodatnio w świetle określonych kryteriów w sumie składających się na postęp. Podobną definicję formułuje I. Sikorska-Wolak, która wskazuje, że innowacja zawsze oznacza zmianę, wprowadzenie czegoś nowego, wzbogacenie istniejącej rzeczywistości o nowe elementy. Jednakże nie każda zmiana zasługuje na miano innowacji. Innowacjami są zmiany zamierzone i celowo wprowadzone przez człowieka, doskonalsze pod pewnym względem od elementów już istniejących i składających się w sumie na postęp¹³. Zdaniem Z. J. Przychodzenia¹⁴ innowacjami są obok prostych, gotowych wyrobów-produktów (np. materiał siewny, środki ochrony roślin), wytwory złożone (np. budynki gospodarcze, urządzenia techniczne), a także proste i złożone technologie produkcji oraz metody pracy i koncepcje dotyczące celów gospodarowania, kierunku produkcji czy struktury produkcji. Ponadto innowacjami są również wytwory materialne, metody i idee, które odnoszą się do pozazawodowej sfery życia rolnika i jego rodziny, a ponadto takie, które mogą zaspokajać potrzeby całej społeczności lokalnej. Z kolei K. Krzyżanowska dostrzegła pewną odmienną w rozważaniach nad pojęciem innowacji w podejściu przedstawicieli nauk socjologicznych i ekonomicznych i podjęła próbę połączenia tych podejść proponując następującą ogólną definicję innowacji: są to wszelkie zmiany w życiu społecznym i gospodarczym, wprowadzone w sposób świadomy i zamierzony oraz przyczyniające się do udoskonalenia istniejącego stanu rzeczy. Można je uszczegóławiać dodając określony

4 J. Nowakowska-Grunt, A.J. Parzonko, B. Kielbasa: Determinants of managing networks of organizations in rural areas. Publishing Office of Faculty of Management Czestochowa University of Technology, Czestochowa 2016, s.68-69.

5 A.P. Wiatrak: Przedsiębiorstwo, przedsiębiorca, przedsiębiorczość [w:] Rola doradztwa w kreowaniu przedsiębiorczości na obszarach wiejskich. Red. naukowa A.P. Wiatrak. Wyd. SGGW, Warszawa 1996, s. 12-14.

6 J. Bański, P. Chmieliński, K. Czapiewski, M. Mazur, M. Szymańska, J. Wilkin: Przedsiębiorczość na wsi - współczesne wyzwania i koncepcja rozwoju. Publikacja pokonferencyjna. Wyd. Fundacja na Rzecz Rozwoju Polskiego Rolnictwa, Warszawa 2015, s. 7.

7 K. Krzyżanowska, A.J. Parzonko, A. Siczko: Przedsiębiorczość zespołowa na obszarach wiejskich. Stan i perspektywy rozwoju. Wyd. SGGW, Warszawa 2020, s. 21.

8 G. Kaczor-Pańków: Psychologiczne uwarunkowania rozwoju przedsiębiorczości. [w:] Przedsiębiorczość na obszarach wiejskich. W stronę wsi wielofunkcyjnej. Red. naukowa K. Duczkowska- Małysz. IRWiR PAN, Warszawa 1993, s. 198-199.

9 M. Kłodziński: Aktywizacja społeczno-gospodarcza gmin wiejskich i małych miast. Wyd. IRWiR, Warszawa 2006, s. 70.

10 J.A. Schumpeter: Teoria rozwoju gospodarczego. PWN, Warszawa 1960, s.104.

11 J. Sikora, A. Uziębło: Innowacja w przedsiębiorstwie – próba zdefiniowania. „Zarządzanie i Finanse”, 2013, t.2, nr 2, s. 351-376.

12 Z. Pietrasiński: Ogólne i psychologiczne zagadnienia innowacji. PWN, Warszawa 1971, s. 9.

13 I. Sikorska-Wolak: Ogólne prawidłowości procesu przyswajania innowacji. [w:] Zagadnienia doradztwa rolniczego. Wyd. SGGW, Warszawa 1998, s. 53.

14 Z. J. Przychodzeń: Zarys innowatyki rolniczej. PWRiL, Warszawa 1991, s. 30.

przymiotnik. I tak w naukach ekonomicznych najczęściej analizowane są innowacje produktowe, procesowe, marketingowe i organizacyjne¹⁵. Powszechnie stosowaną definicją innowacji jest ta zawarta w podręczniku Oslo Manual. Według niego za innowacje uznaje się wdrożenie nowego lub istotnie ulepszonego produktu (wyrobu lub usługi), nowego lub istotnie ulepszonego procesu, nowej metody marketingu lub nowej metody organizacji w zakresie praktyk biznesowych, organizacji miejsca pracy bądź relacji ze środowiskiem zewnętrznym¹⁶. Według przytoczonej definicji innowacja obejmuje pełne spektrum nowości – od nowości na skalę światową, poprzez nowości w skali rynku, na którym działa przedsiębiorstwo, po nowości tylko z punktu widzenia danego przedsiębiorstwa. Przyjęto także, że minimalnym wymogiem zaistnienia innowacji jest, aby produkt, proces, metoda marketingowa lub metoda organizacyjna były nowe (lub znacząco udoskonalone) dla firmy. Zalicza się tu produkty, procesy i metody, które dana firma opracowała, jako pierwsza oraz te, które zostały przyswojone od innych firm lub podmiotów¹⁷.

3. Gospodarstwa opiekuńcze i przesłanki ich tworzenia

Gospodarstwem opiekuńczym jest takie gospodarstwo rolne, które nie tylko dostarcza produkty rolne, ale również jest miejscem świadczenia różnorodnych usług o charakterze społecznym. Można powiedzieć, że jest to forma gospodarowania polegająca na łączeniu działalności rolniczej z opieką nad osobami potrzebującymi pomocy i wsparcia. Istotnym elementem w gospodarstwie opiekuńczym jest korzystanie z zasobów gospodarstwa do prowadzenia działań o charakterze terapeutycznym, opiekuńczym i integracyjnym¹⁸.

Za upowszechnieniem koncepcji gospodarstw opiekuńczych przemawia kilka argumentów. Po pierwsze, jest to propozycja uwzględniająca demograficzne trendy obserwowane w Polsce, dotyczące z jednej strony wydłużania się życia mieszkańców, a z drugiej starzenia się społeczeństwa. Na obszarach wiejskich w Polsce w 2016 roku mieszkało ponad 15,2 mln osób, z czego ponad 2,1 mln stanowiły osoby powyżej 65. roku życia. Prognozuje się, że do roku 2035 liczba tych osób wzrośnie do 3,4 mln, czyli prawie o 60%. Z danych Eurostat wynika, że udział osób powyżej 80. roku życia mieszkających na wsi wzrośnie z 5,0% w 2015 roku do 12,0% w roku 2030. Przedstawione prognozy demograficzne potwierdzają, że projektowanie i wdrażanie kompleksowej polityki skierowanej na potrzeby osób starszych na terenach wiejskich powinno być działaniem priorytetowym¹⁹. Starzenie się społeczeństwa na wsi będzie przejawiać się zarówno w ogólnym wzroście liczby osób starszych mieszkających na obszarach wiejskich, jak i w zwiększeniu się proporcji seniorów

15 K. Krzyżanowska: Ekonomiczno-społeczne uwarunkowania innowacji w zespółowym działaniu w rolnictwie. Wyd. SGGW, Warszawa 2016, s. 22.

16 Podręcznik Oslo: Zasady gromadzenia i interpretacji danych dotyczących innowacji. Wspólna publikacja OECD i Eurostatu. Wydanie trzecie. Wydanie polskie: Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego, Departament Strategii i Rozwoju Nauki, Warszawa 2008, s.48.

17 Tamże s.49.

18 J. Król: 2017: Idea rozwoju rolnictwa społecznego, w tym gospodarstwa opiekuńczych na świecie. 25-27.01. 2017, s.14. <http://www.teraz-wies.pl/pliki/rolnictwo-g-o-doradcy-v3.pdf> [dostęp: 27.03.2020].

19 M. Chmielewski Michał, M. Dab, A. Miśkowiec, E. Rogalska, M. Sochacka Magda: Rozwój rolnictwa społecznego w Europie na przykładzie gospodarstwa opiekuńczych w wybranych krajach europejskich. Raport Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi. Warszawa 2017, s.18.

wobec ogółu mieszkańców. Z drugiej strony, jako że starzenie się społeczeństwa wynika w dużej mierze z rosnącej długości życia (w tym życia w zdrowiu), przybywać będzie na obszarach wiejskich także aktywnych osób starszych, które po przekroczeniu wieku 60 lat będą dalej pragnęły brać czynny udział w życiu społecznym, zawodowym i towarzyskim²⁰. Należy również zauważyć, że z punktu widzenia obecnych i przyszłych seniorów ważna jest nie tylko sama oczekiwana długość życia, ale też jego jakość. Istotne jest, aby osoby starsze jak najdłużej mogły pozostać sprawne i aktywne społecznie. Starzenie się społeczeństwa powoduje wzrost zapotrzebowania na nowoczesne usługi rehabilitacyjne, terapeutyczne, integracyjne i opiekuńcze. Z wielu badań naukowych wynika, że rolnictwo i obszary wiejskie stwarzają duże możliwości w zakresie rozwoju tego typu usług. Kontakt z naturą, przebywanie w gospodarstwie rolnym i uczestnictwo w jego codziennym życiu mogą mieć dobry wpływ na ludzkie zdrowie i kondycję psychofizyczną. Jest to drugi ważny argument uzasadniający podejmowanie działań na rzecz łączenia działalności rolniczej z usługami opiekuńczymi²¹. Warto też wskazać na ekonomiczny wymiar tworzenia i rozwoju gospodarstw opiekuńczych. Mogą one wspierać rozwój lokalnych gospodarek i być szansą dla wielu polskich rolników na dywersyfikację i zwiększenie dochodów. Działalność opiekuńcza może być szczególnie atrakcyjna dla małych gospodarstw, którym trudniej konkurować z dużymi podmiotami na rynku rolno-żywnościowym²².

4. Gospodarstwa opiekuńcze w opinii uczestników szkoleń

Aby rozpoznać powody zainteresowania polskich rolników ideą gospodarstw opiekuńczych na obszarach wiejskich w roku 2017 przeprowadzono badania empiryczne wśród 941 uczestników szkoleń informacyjnych zrealizowanych w ramach projektu „Gospodarstwa opiekuńcze – budowanie sieci współpracy” przez Centrum Doradztwa Rolniczego w Brwinowie Oddział w Krakowie²³.

W badaniach poszukiwano odpowiedzi na pytanie dotyczące zapotrzebowania na usługi opiekuńcze w najbliższej okolicy, w której respondent mieszka. Z analizy materiału empirycznego wynika, że respondenci dostrzegali następujące problemy w zakresie opieki nad osobami starszymi: duże koszty związane z korzystaniem z usług placówek opiekuńczych, jakie ponoszą rodziny osób starszych (82,5%), problemy z podjęciem lub kontynuowaniem pracy zawodowej przez osoby opiekujące się niesamodzielnymi członkami rodziny (79,1%), brak placówek świadczących opiekę dzienną (77,1%), brak miejsc tymczasowego pobytu (76,3%), brak placówek świadczących opiekę całodobową (74,8%), brak miejsc w placówkach opiekuńczych, a okres oczekiwania na umieszczenie

20 A. Miśkowiec, E. Rogalska, M. Sochacka: Innowacje społeczne mające na celu zapewnienie bezpieczeństwa socjalnego osobom starszym na obszarach wiejskich w wybranych krajach europejskich. Raport Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi. Warszawa 2016, s. 5.

21 K. Stępnik, J. Król: Gospodarstwa opiekuńcze. Budowa sieci współpracy. Centrum Doradztwa Rolniczego w Brwinowie Oddział w Krakowie, Kraków 2017, 3-4.

22 A. Dąbrowski, K. Stępnik, J. Król: Gospodarstwa opiekuńcze – budowanie sieci współpracy. Raport Centrum Doradztwa Rolniczego w Brwinowie Oddział w Krakowie, Kraków 2017, s. 6. cdrkursy.edu.pl/cdr/images/wydawnictwa/gospodarstwa_raport.pdf, dostęp: 26.03.2020.

23 Por. A. Dąbrowski, K. Stępnik, J. Król: Gospodarstwa opiekuńcze – budowanie sieci współpracy. Raport Centrum Doradztwa Rolniczego w Brwinowie Oddział w Krakowie, Kraków 2017, s. 21-36. cdrkursy.edu.pl/cdr/images/wydawnictwa/gospodarstwa_raport.pdf, dostęp: 26.03.2020.

w placówce jest długi (71,7%). Respondenci jednoznacznie wskazali, że na obszarach wiejskich występuje duże zapotrzebowanie na świadczenie usług opiekuńczych. Nie dostrzeżono zróżnicowania regionalnego, ponieważ rolnicy we wszystkich województwach byli w takim samym stopniu predystynowani do podejmowania działalności opiekuńczej.

Do najważniejszych powodów zainteresowania się rolników świadczeniem usług opiekuńczych badani zaliczyli: chęć zrobienia czegoś pożytecznego dla społeczności lokalnej (82,0%), chęć powiększenia dochodów ze swojego gospodarstwa (79,0%), chęć niesienia pomocy osobom, które znalazły się w trudnej sytuacji życiowej (77,0%), a także poszukiwanie projektów, dzięki którym można pozyskać środki finansowe na rozwój gospodarstwa rolnego (75,0%). Ponad połowa respondentów wskazywała na potrzebę zagospodarowania niewykorzystanych pomieszczeń w gospodarstwie (58,0%), a prawie połowa miała na uwadze zagospodarowanie wolnych zasobów ludzkich (47,0%). Wątpliwości respondentów dotyczące zapotrzebowania na pracę związaną ze świadczeniem usług opiekuńczych mogły wynikać z nieznamomości realiów ich realizacji. Rolnicy wskazywali zarówno na powody ekonomiczne, jak i pozaekonomiczne takie, jak samorealizacja czy altruizm. Jest to ważna informacja, którą można wykorzystać w procesie identyfikowania osób zainteresowanych prowadzeniem gospodarstw opiekuńczych.

Z badań wynika, że odpowiednią formą świadczenia usług opiekuńczych dla badanych byłby dzienny dom pobytu w ramach własnej działalności gospodarczej (39,0%), na drugim miejscu znalazł się dzienny dom pobytu prowadzony przez organizację pozarządową lub spółdzielnię socjalną we współpracy z samorządem (25,0%), trzecie miejsce zajął rodzinny dom pobytu we współpracy z samorządem zapewniający opiekę całodobową (12,0%), a czwarte działalność gospodarcza prowadzona przez placówkę oferującą opiekę całodobową (10%). Żadna z wyżej wymienionych form nie spełniała oczekiwań 14,0% respondentów. Należy zauważyć, że badani rozważali różne formy działalności, dlatego organizatorzy upowszechniający koncepcję gospodarstw opiekuńczych wśród rolników powinni te preferencje uwzględnić.

Oferta rolników dotycząca rodzajów terapii możliwych do wykorzystania w gospodarstwach rolnych koncentrowała się wokół następujących obszarów tematycznych: spacer, aktywności w plenerze (95%), wspólne przygotowywanie i spożywanie posiłków (90%), pomoc w wykonywaniu lekkich prac w gospodarstwie (87%), terapia przez ogrodnictwo (86%), kontakt ze zwierzętami (82%) i terapia poprzez sztukę, np. rękodzieło (76%).

W badaniach poszukiwano odpowiedzi na pytanie dotyczące doświadczenia zawodowego w opiece nad osobami starszymi i niesamodzielnymi. Otóż okazało się, że najczęściej wymienianym doświadczeniem w opiece nad osobami starszymi lub niesamodzielnymi była opieka nad członkiem rodziny (67,0%), na drugim miejscu znalazła się opieka nad osobą spoza rodziny (29,0%), a trzecie miejsce zajęło świadczenie usług opiekuńczych w ramach już prowadzonej działalności (20,0%). Doświadczenie zawodowe w świadczeniu usług opiekuńczych wymieniło 15,0% badanych, a posiadane wykształcenie związane z usługami opiekuńczymi tylko 10,0%. Osoby, które miały doświadczenie w opiece nad członkami rodziny zdecydowanie częściej niż pozostałe interesowały się dziennym domem pobytu. Forma ta, również w opinii autorki, ma największą szansę na szybkie upowszechnienie i dalszy rozwój, ponieważ organizator posiada dużą swobodę w zakresie wymagań infrastrukturalnych i proponowanych oferowanych usług.

Podsumowanie i wnioski

1. Dywersyfikowanie rodzajów działalności w gospodarstwie rolnym przyczynia się do wzrostu dochodów rolniczych, a tym samym wzrostu bezpieczeństwa ekonomicznego rodziny.
2. Podejmowanie działalności pozarolniczych na obszarach wiejskich jest szczególnie ważnym wyzwaniem dla drobnych gospodarstw rolnych, ponieważ sprzyja ich rozwojowi.
3. Działania przedsiębiorcze rolników mogą mieć charakter indywidualny (np. gospodarstwa agroturystyczne, opiekuńcze), bądź zespołowy (np. grupy producentów rolnych).
4. Gospodarstwo opiekuńcze jest innowacyjną formą działalności pozarolniczej na obszarach wiejskich.
5. Usługa opiekuńcza w formie opieki dziennej zdominuje pozostałe formy z powodu mniej skomplikowanych procedur prawnych i infrastrukturalnych.

prof. dr hab. Krystyna Krzyżanowska, dr Jan Zawadka

Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

Instytut Ekonomii i Finansów

Katedra Turystyki, Komunikowania Społecznego i Doradztwa

ZAGRODY EDUKACYJNE W POLSCE I CHARAKTERYSTYKA ICH DZIAŁALNOŚCI

Usługi edukacyjne były i są ważnym wymiarem prowadzenia działalności agroturystycznej od początku jej istnienia. Zaplecze do ich prowadzenia stanowią nie tylko gospodarstwa agroturystyczne czy rolnicze, ale także całe środowisko przyrodniczo-kulturowe i społeczne wsi. Bardziej profesjonalny wymiar i większe znaczenie działania te zyskały w 2011, kiedy to utworzona została Ogólnopolska Sieć Zagród Edukacyjnych (OSZE).

W niniejszym opracowaniu przybliżono istotę oraz strukturę i zasady funkcjonowania Ogólnopolskiej Sieci Zagród Edukacyjnych, a także scharakteryzowano działalność edukacyjną gospodarstw w niej zrzeszonych. Głównym źródłem informacji na temat działalności edukacyjnej zagród były badania ankietowe przeprowadzone w 2018 r. wśród 79 ich właścicieli zagród edukacyjnych, co stanowiło 1/3 funkcjonujących w tamtym okresie podmiotów tego typu.

Istota Ogólnopolskiej Sieci Zagród Edukacyjnych

Koncepcja Ogólnopolskiej Sieci Zagród Edukacyjnych opracowana została w latach 2010-2011 przez Centrum Doradztwa Rolniczego w Brwinowie Oddział w Krakowie. Podstawą opracowania koncepcji było przekonanie, że:

- 1) istnieje potrzeba przybliżenia społeczeństwu pracy rolnika i pochodzenia żywności jako przeciwstawienie się procesom globalizacji,
- 2) gospodarstwo rolne posiada potencjał właściwy do prowadzenia atrakcyjnych zajęć edukacyjnych kształtujących postawy ekologiczne i konsumenckie wychodząc naprzeciw oczekiwaniom w zakresie uczenia się przez działanie,
- 3) usługi edukacyjne stanowią szansę na dodatkowy dochód dla rolników oraz motywację do kontynuowania działalności rolniczej i utrzymania żywotności obszarów wiejskich¹.

Zgodnie z definicją zatwierdzoną przez Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi w listopadzie 2011 roku „zagroda edukacyjna” to obiekt:

- 1) zlokalizowany na obszarach wiejskich,
- 2) prowadzony przez mieszkańca wsi,
- 3) przyjmujący dzieci i młodzież w ramach programów szkolnych i aktywności pozaszkolnej,
- 4) posiadający i prezentujący zwierzęta gospodarskie albo uprawy rolnicze,
- 5) realizujący przynajmniej dwa cele edukacyjne spośród pięciu niżej wymienionych:
  - edukacja w zakresie produkcji roślinnej,
  - edukacja w zakresie produkcji zwierzęcej,
  - edukacja w zakresie przetwórstwa produktów rolnych,
  - edukacja w zakresie świadomości ekologicznej i konsumenckiej,
  - edukacja w zakresie dziedzictwa kultury materialnej wsi, tradycyjnych zawodów, rękodzieła i twórczości ludowej².

Zagroda edukacyjna (gospodarstwo edukacyjne) powinna posiadać zwierzęta gospodarskie albo uprawy rolnicze przeznaczane do prezentacji dla grup dzieci i młodzieży przyjmowanych w ramach programów szkolnych i pozaszkolnych lub udostępniane jako atrakcja turystyczna dla rodzin z dziećmi i dorosłych podróżujących indywidualnie. Powyższe cele mogą być realizowane jako główna działalność gospodarstwa, ale także jako działalność dodatkowa, uzupełniająca podstawową, np. produkcyjną czy agroturystyczną. Realizacji tych celów mogą się podjąć osoby fizyczne, w tym rolnicy indywidualni, ale w niektórych przypadkach także takie jednostki organizacyjne, jak: spółki, spółdzielnie, koła gospodyń wiejskich czy stowarzyszenia³.

1 E. Kmita-Dziasek: Organizacja i funkcjonowanie Ogólnopolskiej Sieci Zagród Edukacyjnych. [w:] II Ogólnopolski Zlot Zagród Edukacyjnych. Materiały informacyjne. Centrum Doradztwa Rolniczego w Brwinowie Oddział w Krakowie, Kraków 17-19 listopada 2014 r., s. 4.

2 E. Kmita-Dziasek: Organizacja... op. cit., s. 5; K. Krzyżanowska, M. Kowalewska: Educational Homestead as an Innovative Product in Rural Tourism. Sučasni social'no-ekonomični tendencii rozvitku APK Ukraïni: kolektivna monografia / red. Nesterčuk Ū. O. - Uman': Vidavec' „Soëins'kit”, 2015, p. 18-19.; M. Bogusz, E. Kmita-Dziasek: Zagrody edukacyjne jako przykład innowacyjnej przedsiębiorczości na obszarach wiejskich. [w:] Innowacyjność w turystyce wiejskiej a nowe możliwości zatrudnienia na obszarach wiejskich. Red. naukowa W. Kamińska. Studia Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN, Warszawa 2015, s. 157-158.

3 J. Raciborski: Prawne uwarunkowania prowadzenia działalności edukacyjnej gospodarstw rolnych. [w:] II Ogólnopolski Zlot Zagród Edukacyjnych. Materiały informacyjne. Centrum Doradztwa Rolniczego w Brwinowie Oddział w Krakowie, Kraków 17-19 listopada 2014 r., s. 49.

Edukacja w zakresie produkcji roślinnej pomaga odkryć, odczuć różnorodność biologiczną świata roślin, poznać tradycyjne i nowoczesne metody uprawy, cykle życia, zależności między systemami rolniczymi i ekosystemami naturalnymi. Korzystny jest cykl wizyt w gospodarstwie tej samej grupy uczniów. Na wiosnę dzieci mogą uczyć się, w jaki sposób przygotować ziemię pod uprawę w ogrodzie, potem zasiać ziarno i podczas następnych wizyt obserwować wzrost roślin aż do ich zbioru.

Programy edukacyjne w zakresie produkcji zwierzęcej obejmują poznanie zwierząt, zwiedzanie pomieszczeń inwentarskich, poznanie urządzeń i narzędzi czy systemów chowu zwierząt. Obcowanie ze zwierzętami uczy wrażliwości i bezinteresowności, rozbudza potrzeby poznawcze oraz wdraża do obowiązków. Uczniowie powinni wysłuchać informacji o każdym zwierzęciu w gospodarstwie i mieć możliwość doświadczenia bezpośredniej obecności inwentarza znajdującego się w gospodarstwie poprzez oglądanie, głaskanie, słuchanie odgłosów, poznawanie zapachów i wykonywanie takich czynności gospodarskich, jak: karmienie, sprzątanie, czyszczenie czy dojenie.

Edukacja w zakresie produktów rolnych obejmuje zajęcia w formie pokazów i warsztatów z wykorzystaniem surowców mlecznych, mięsnych, zbożowych a sezonowo owoców i warzyw. Uczniowie poznają cały cykl czynności, począwszy od wytworzenia i zebrania surowca, aż do uzyskania końcowego smakołyku lub przedmiotu użytkowego. Uczestnictwo w zajęciach umożliwia im poznanie metod przetwarzania produktów rolnych, doświadczenie wysiłku produkcji, w konsekwencji uczy szacunku dla pracy rolnika.

Programy edukacyjne w zakresie świadomości ekologicznej i konsumenckiej mają na celu uświadomić uczniom, jaką wartość odżywczą mają produkty pochodzące z gospodarstwa czy też w jaki sposób odróżnić produkty naturalne od wysoko przetworzonych produktów przemysłowych. Poprzez takie działania edukacyjne można wspierać kształtowanie poprawnych nawyków żywieniowych wśród dzieci i młodzieży.

Edukacja w zakresie dziedzictwa kultury materialnej wsi, tradycyjnych zawodów, rękodzieła i twórczości ludowej koncentruje się na bogactwie kultury materialnej i duchowej wsi i polega na realizacji atrakcyjnych, praktycznych zajęć plastycznych, artystycznych, kulinarnych czy rozrywkowych. Prezentacja wyposażenia domów, sprzętów gospodarstwa domowego czy maszyn rolniczych wykorzystywanych przez wcześniejsze pokolenia mieszkańców wsi może poprzedzać prawie każdy temat edukacyjny w gospodarstwie rolnym. Przy okazji można przekazać informacje o takich ginących zawodach, jak: bednarz, rymarz, bartnik czy kołodziej.

Struktura i zasady działania Ogólnopolskiej Sieci Zagród Edukacyjnych

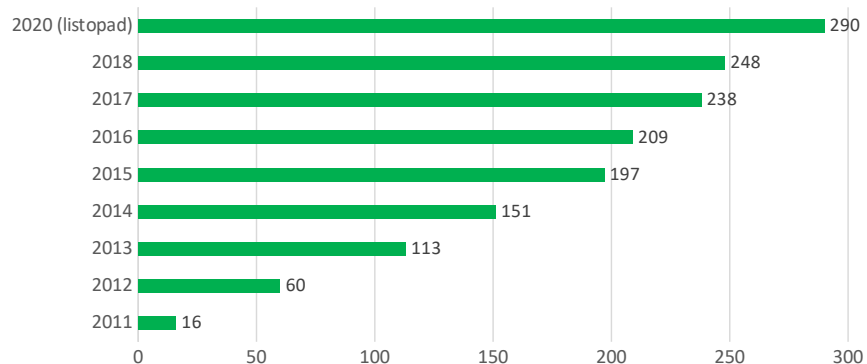
Ogólnopolska Sieć Zagród Edukacyjnych nie posiada osobowości prawnej, funkcjonuje w systemie doradztwa rolniczego na zasadzie dobrowolnej współpracy jednostki centralnej, którą jest Centrum Doradztwa Rolniczego w Brwinowie Oddział w Krakowie, a wojewódzkimi ośrodkami doradztwa rolniczego. Na poziomie krajowym działania OSZE koordynuje CDR w Brwinowie O. w Krakowie.

Na poziomie wojewódzkim partnerami CDR w Brwinowie O. w Krakowie są wojewódzkie ośrodki doradztwa rolniczego zlokalizowane w 16 województwach. W każdym ODR funkcjonuje co najmniej jeden doradca przygotowany do pełnienia roli koordynatora wojewódzkiego. Koordynatorzy rekomendują gospodarstwa do sieci, doradzają jak przystosować gospodarstwo do pełnienia usług edukacyjnych, pomagają w opracowaniu

programów oraz w wypełnianiu wniosku aplikacyjnego do sieci. Prowadzą działania promocyjne i szkoleniowe na terenie województwa.

Na poziomie lokalnym gospodarstwa podejmujące usługi edukacyjne zgodnie z ideą funkcjonowania OSZE zgłaszają wniosek aplikacyjny wraz z opisem proponowanych programów edukacyjnych. Wniosek musi być opatrzony datą i podpisem właściciela oraz zawierać rekomendacje i podpis właściwego doradcy ODR. Udział w sieci jest bezpłatny i dobrowolny. Uczestnicy sieci zobowiązani są do przestrzegania regulaminu, w tym do aktualizacji danych o ofercie edukacyjnej niezwłocznie po zaistnieniu zmiany oraz do przekazania praw do wykorzystania, przetwarzania i rozpowszechniania materiałów promocyjnych oraz zdjęć z gospodarstwa dla celów informacyjno-promocyjnych sieci. Gospodarstwo przyjęte do sieci zyskuje prawo do identyfikowania obiektu logotypem sieci. Dynamikę rozwoju OSZE przedstawiono na wykresie 1.

Wykres 1. Liczba gospodarstw rolnych należących do Ogólnopolskiej Sieci Zagród Edukacyjnych w latach 2011-2020

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Centrum Doradztwa Rolniczego w Brwinowie Oddział w Krakowie oraz informacji zawartych na stronie <https://www.zagrodaedukacyjna.pl/>.

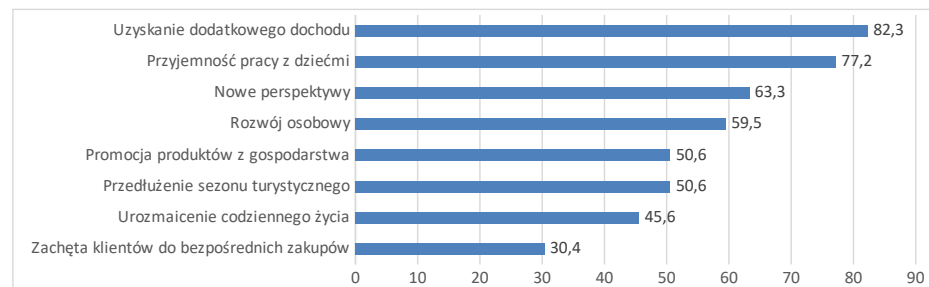
Rozmieszczenie terytorialne zagród jest dość zróżnicowane. W listopadzie 2020 dominowało pod tym względem województwo dolnośląskie (38), małopolskie (31) oraz pomorskie (25). Najmniej tego typów gospodarstw funkcjonowało natomiast w województwie łódzkim (9) oraz lubuskim i zachodnio-pomorskim (po 7). W województwie mazowieckim w listopadzie 2020 funkcjonowały 23 takie zagrody.

Motywy i korzyści wynikające z przystąpienia do OSZE

Najczęściej wskazywanym motywem założenia zagrody edukacyjnej i przystąpienia do OSZE była chęć zainteresowania odwiedzających specyfiką życia i pracy na wsi (67,1%) oraz chęć kultywowania i upowszechniania folkloru, tradycji i zwyczajów regionu (62,0%). Dla 60,8% badanych istotne znaczenie miała możliwość realizowania własnego zamiłowania/hobby. Motywy natury finansowej wskazało 57,0% respondentów. Dość duże znaczenie miało ponadto poszerzenie kontaktów z ludźmi (48,1%) oraz możliwość prowadzenia własnego gospodarstwa rolnego z wykorzystaniem logo OSZE (29,1%).

Wśród korzyści odnoszonych przez właścicieli zagród edukacyjnych z tytułu ich prowadzenia najczęściej wskazywany był dodatkowy dochód i przyjemność wynikająca z pracy z dziećmi (wykres 2).

Wykres 2. Korzyści czerpane przez badanych z prowadzenia zagrody edukacyjnej [%] Badani mogli wskazać więcej niż jedną odpowiedź.

Źródło: badania własne.

Z uwagi na fakt, że 74,7% badanych gospodarstw stanowiły gospodarstwa agroturystyczne, istotne znaczenie miała dla respondentów także możliwość przedłużenia sezonu turystycznego.

Przygotowanie gospodarzy i gospodarstw do prowadzenia działalności edukacyjnej

Podczas zakładania swoich zagród edukacyjnych zdecydowana większość badanych (96,2%) skorzystała ze zgromadzonych wcześniej oszczędności. Tylko 21,5% badanych, przekształcając gospodarstwo w zagrodę edukacyjną, zdecydowało się skorzystać z dofinansowania z funduszy UE. Pożyczką lub kredytem komercyjnym wsparł się co 10 badany. 2,5% respondentów wykorzystano natomiast kredyt preferencyjny.

Wśród zmian jakie zostały wprowadzone przez respondentów w gospodarstwach w celu przekształcenia ich w zagrody edukacyjne najczęściej wskazywane było przystosowanie pomieszczeń do przyjmowania grup zorganizowanych (75,9%), utworzenie ścieżek edukacyjnych (62,0%), aranżacja zieleni na terenie działki (57,0%) zakup sprzętu, który umożliwił prowadzenie zajęć dydaktycznych oraz budowa dodatkowych pomieszczeń użytkowych (po 41,8%).

W Polsce zagrody edukacyjne nie są zaliczane do jednostek systemu oświaty, w związku z czym prowadzące je osoby nie muszą spełniać żadnych wymagań w zakresie kwalifikacji pedagogicznych. Nie jest to także warunkiem przystąpienia do OSZE. Niemniej jednak, zdecydowana większość badanych posiadała odpowiednie przygotowanie do prowadzenia zajęć dydaktycznych. 54,4% z nich skorzystało z kursów prowadzonych przez ODR, a 30,4% uczestniczyło w kursach i szkoleniach z zakresu kompetencji pedagogicznych prowadzone przez inne instytucje. Wykształcenie pedagogiczne posiadało 43,0% badanych, a 11,4% podjęło odpowiednie studia podyplomowe. Brak odpowiedniego przygotowania popartego adekwatnym certyfikatem (11,4%) rekompensowało, w opinii badanych, wieloletnie doświadczenie w prowadzeniu zajęć edukacyjnych.

Problemy, z jakimi borykali się respondenci podczas zakładania i te pojawiające się podczas prowadzenia zagrody edukacyjnej często okazywały się podobne i dotyczyły najczęściej niedostatku środków finansowych oraz problemów natury prawno-organizacyjnej (tabela 1).

Tabela 1. Problemy z jakimi zetknęli się respondenci podczas zakładania i prowadzenia

Rodzaj problemu	Podczas zakładania zagrody	W trakcie funkcjonowania zagrody
Brak środków finansowych	43,0	29,1
Problemy natury prawno-organizacyjnej	21,5	20,3
Problem ze znalezieniem odpowiednich osób do prowadzenia zajęć edukacyjnych	20,3	16,5
Brak wiedzy i doświadczenia w zakresie prowadzenia zajęć edukacyjnych	7,6	8,9
Trudności z zapewnieniem bezpieczeństwa dzieciom podczas ich pobytu w gospodarstwie	0,0	6,3
Nie spotkałem się z żadnymi problemami	41,8	44,3

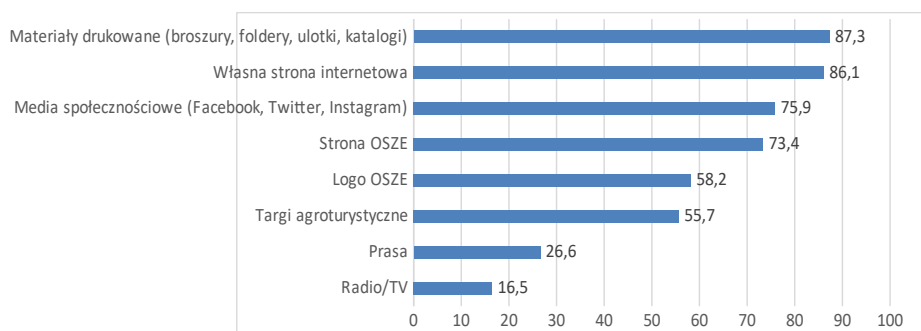
Badani mogli wskazać więcej niż jedną odpowiedź.

Źródło: badania własne.

Co ciekawe, ponad 40% badanych stwierdziło, że nie napotkało problemów na żadnym etapie prowadzenia zagrody edukacyjnej.

Preferowanymi przez badanych formami promocji zagród były materiały drukowane, a także kanały internetowe (własna strona internetowa, strona OSZE i media społecznościowe) – wykres 4.

Wykres 4. Wykorzystywane przez badanych sposoby promocji własnych zagród edukacyjnych [%]

Badani mogli wskazać więcej niż jedną odpowiedź.

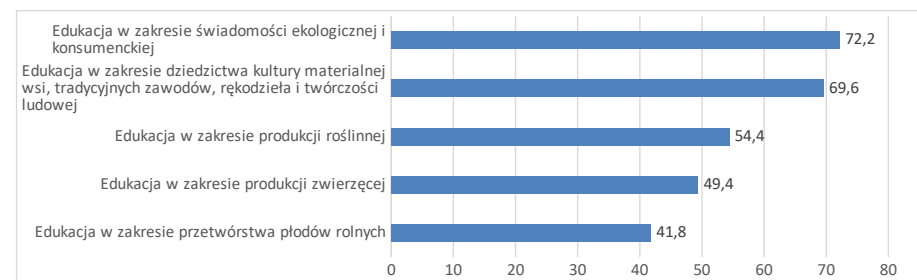
Źródło: badania własne.

Najbardziej skuteczną formą promocji zagród edukacyjnych w opinii ich właścicieli była tzw. poczta pantoflowa (marketing szeptany), czyli polecenie ich przez osoby, które miały okazję odwiedzić gospodarstwo rodzinie lub znajomym. Wysoko oceniana była własna strona internetowa oraz media społecznościowe. Należy tu zauważyć, że narzędzia internetowe są obecnie jednocześnie jednymi z najtańszych sposobów promocji własnego przedsięwzięcia.

Charakterystyka działalności edukacyjnej prowadzonej w badanych zagrodach

Najczęściej realizowanym w badanych zagrodach celem była edukacja w zakresie kształtowania świadomości ekologicznej i konsumenckiej, a także dziedzictwa kultury materialnej wsi, tradycyjnych zawodów, rękodzieła i twórczości ludowej (wykres 5). Warto podkreślić, że przyczynia się to do kultywowania i zachowania tych wartości od zapomnienia.

Wykres 5. Cele edukacyjne realizowane w badanych zagrodach [%]

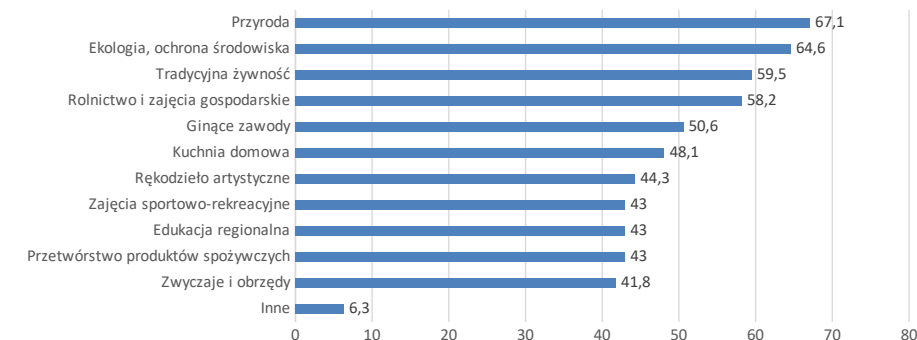

Źródło: badania własne.

Najrzadziej natomiast prowadzono zajęcia dotyczące przetwórstwa płodów rolnych – być może tematyka ta jest trudniejsza w przygotowaniu i realizacji.

Dość zróżnicowana była tematyka zajęć edukacyjnych oferowanych w badanych zagrodach. Najczęściej były to zagadnienia przyrodnicze, a także ekologia i ochrona środowiska (wykres 6).

Wykres 6. Tematyka zajęć oferowanych w zagrodach edukacyjnych prowadzonych przez respondentów [%]

Badani mogli wskazać więcej niż jedną odpowiedź.

Źródło: badania własne.

Najrzadziej realizowanymi tematami były natomiast te, które dotyczyły zwyczajów i obrzędów, przetwórstwa produktów spożywczych oraz edukacji regionalnej.

W badanych zagrodach najczęściej oferowaną (a jednocześnie najprostszą w realizacji) formą organizacyjną działalności edukacyjnej były krótkie wizyty trwające do 3 godzin (89,9%). 57,0% zagród oferowało program całonocny bez noclegu, a 54,4% pobyt z wyżywieniem. Niewielka popularność pobytów kilkudniowych z noclegiem (27,8%) wynikać może z koniecznością spełnienia wymogów związanych z organizowaniem wypoczynku dzieci i młodzieży, co wymaga zapewnienia bezpiecznych warunków pobytu i właściwej opieki wychowawczej.

Zajęcia prowadzone były najczęściej przez samego gospodarza (77,2%) lub gospodarza wraz z członkami rodziny (46,8%). W 32,9% przypadków zajęcia prowadziły osoby specjalnie zatrudnione w tym celu, a 8,9% także nauczyciele będący opiekunami grupy.

Uczestnicy zajęć edukacyjnych i ich preferencje w opinii właścicieli zagród

W kształtowaniu oferty zajęć w zagrodach edukacyjnych ważne jest rozpoznanie, do jakich grup odbiorców chcemy ją skierować. W trakcie badań ustalono, że uczestnikami zajęć edukacyjnych były najczęściej dzieci w wieku przedszkolnym i szkolnym (szkoła podstawowa), grupy zorganizowane oraz rodziny z dziećmi. Młodzież w wieku szkolnym (gimnazjum, szkoła średnia) i studenci oraz osoby dorosłe rzadko korzystały z usług zagród edukacyjnych.

Istotnym elementem badań było rozpoznanie opinii gospodarzy na temat popularności poszczególnych programów edukacyjnych wśród odwiedzających. Szczegółowe informacje na ten temat przedstawiono w tabeli 2.

Tabela 2. Popularność programów edukacyjnych wśród odwiedzających w opinii badanych [%]

Programy edukacyjne	Popularność programów edukacyjnych				
	brak w ofercie	nie mam zdania	niska	średnia	wysoka
Edukacja w zakresie dziedzictwa kultury materialnej wsi, tradycyjnych zawodów, rękodzieła i twórczości ludowej	12,7	1,3	8,9	15,2	62,1
Edukacja w zakresie produkcji zwierzęcej	34,2	6,3	5,1	8,9	45,5
Edukacja w zakresie świadomości ekologicznej i konsumenckiej	15,2	10,1	8,9	19	46,8
Edukacja w zakresie przetwórstwa płodów rolnych	35,4	3,8	7,6	16,5	36,7
Edukacja w zakresie produkcji roślinnej	30,4	6,3	7,6	20,3	35,5

Źródło: badania własne.

Największym zainteresowaniem cieszyła się edukacja w zakresie dziedzictwa kultury materialnej wsi, tradycyjnych zawodów, rękodzieła i twórczości ludowej. Dużą popularnością cieszyły się także zajęcia w zakresie świadomości ekologicznej i konsumenckiej. Analizując natomiast opinie gospodarzy na temat zainteresowania gości konkretnymi elementami oferty edukacyjnej należy stwierdzić, że najbardziej preferowany był kontakt ze zwierzętami gospodarskimi, gry terenowe, poznawanie regionalnej kuchni, a także udział w warsztatach kulinarnych (tabela 3).

Tabela 3. Stopień zainteresowania gości poszczególnymi elementami oferty proponowanej przez badane zagrody edukacyjne w opinii ich właścicieli [%]

Programy edukacyjne	Brak w ofercie	Stopień zainteresowania		
		nie mam zdania	niska	średnia
Kontakt ze zwierzętami gospodarskimi	22,8	5,1	7,6	64,6
Gry terenowe	27,8	13,9	7,6	50,7
Możliwość poznania regionalnej kuchni i skosztowania regionalnych potraw	15,2	8,8	25,3	50,6
Udział w warsztatach kulinarnych	24,1	15,2	11,4	49,3
Mini ZOO	39,2	7,6	5,1	48,1
Możliwość zakupu produktów z gospodarstwa	30,4	8,8	17,7	43,0
Warsztaty rękodzieła artystycznego	32,9	10,2	13,9	43,0
Posiłki przygotowywane z ekologicznych produktów	32,9	8,9	19,0	39,3
Mini skansen	41,8	8,9	12,7	36,8
Możliwość zakupu pamiątek wytwarzanych w gospodarstwie	40,5	8,9	16,5	34,2
Uczestnictwo w pracach polowych i gospodarskich	40,5	16,5	15,2	27,9

Oferta zagród edukacyjnych

Źródło: badania własne.

Należy tu także podkreślić, że właściciele badanych zagród mają dosyć dobre rozeznanie względem atrakcyjności poszczególnych elementów oferty ich gospodarstw edukacyjnych. Dowodem na to jest fakt, że atrakcje, które cieszyły się relatywnie niewielkim zainteresowaniem gości, takie jak np. uczestnictwo w pracach polowych i gospodarskich, możliwość zakupu pamiątek wytwarzanych w gospodarstwie czy mini skansen rzadko występowały w ofercie badanych zagród.

Wnioski

Przeprowadzone badania umożliwiły sformułowanie kilku wniosków:

- Źródłem finansowania wykorzystywanym przez badanych podczas zakładania zagród edukacyjnych były w zdecydowanej większości własne oszczędności. Podjęte działania polegały najczęściej na przystosowaniu pomieszczeń do przyjmowania grup zorganizowanych, aranżacji przydomowej zieleni i zakupie sprzętu umożliwiającego prowadzenie zajęć dydaktycznych.
- Problemami z jakimi borykali się respondenci podczas zakładania i prowadzenia zagród edukacyjnych dotyczyły najczęściej braku środków finansowych oraz niejasności natury prawno-organizacyjnej. Kłopotliwe okazywało się niejednokrotnie także znalezienie odpowiednich osób do prowadzenia zajęć edukacyjnych.
- Preferowanymi formami promocji zagród były materiały drukowane, a także kanały internetowe, takie jak własna strona internetowa, strona OSZE i media społecznościowe. Za najbardziej skuteczny badani uważali natomiast marketing szeptany, a także własna strona internetowa oraz media społecznościowe.
- W badanych zagrodach najczęściej realizowano cele w zakresie kształtowania świadomości ekologicznej i konsumenckiej, a także dziedzictwa kultury materialnej wsi, tradycyjnych zawodów, rękodzieła i twórczości ludowej. Tematyka realizowanych zajęć była bardzo zróżnicowana. Najczęściej poruszano jednak zagadnienia przyrodnicze i ekologiczne oraz dotyczące tradycyjnej żywności. Tematy dotyczące zwyczajów i obrzędów, przetwórstwa produktów spożywczych oraz edukacji regionalnej podejmowane były natomiast najrzadziej.
- Zdaniem gospodarzyn największym zainteresowaniem cieszyły się zajęcia, które dotyczyły dziedzictwa kultury materialnej wsi, tradycyjnych zawodów, rękodzieła i twórczości ludowej. Dużą popularnością cieszyły się także zajęcia w zakresie świadomości ekologicznej i konsumenckiej. Szczególnie ceniony przez uczestników był kontakt ze zwierzętami gospodarskimi, gry terenowe oraz poznawanie regionalnej kuchni.
- Uczestnikami zajęć realizowanych w zagrodach edukacyjnych były najczęściej dzieci w wieku szkolnym i przedszkolnym, grupy zorganizowane, a także osoby niepełnosprawne i seniorzy.

Prezentowane treści są wycinkiem z szerszego opracowania na temat zagród edukacyjnych w Polsce: I. Sikorska-Wolak, K. Krzyżanowska, J. Zawadka: Edukacja w turystyce wiejskiej. Wydawnictwo SGGW. Warszawa 2018.

Publikacja dostępna jest pod adresem:

<https://www.ieif.sggw.pl/wp-content/uploads/2019/11/Edukacja-w-turystyce-wiejskiej.pdf>

TURYSTYKA I AGROTURYSTYKA W DOBIE PANDEMII COVID-19 - PLANY TURYSTYCZNE POLAKÓW

Cele i metoda badań

Celem badań było rozpoznanie planów turystycznych Polaków w dobie pandemii COVID-19. Szczególną uwagę zwrócono na motywacje i oczekiwania w zakresie wypoczynku w gospodarstwach agroturystycznych. W badaniach posłużono się techniką ankiety¹. Jej kwestionariusz rozpowszechniony został przy pomocy mediów społecznościowych. Badania zrealizowano w okresie od 28 maja do 22 czerwca 2020 roku i objęto nimi 576 respondentów.

Charakterystyka badanej grupy

Większość badanych stanowiły kobiety (67,4%). Wiek respondentów był zróżnicowany, jednak 37,0% z nich miało od 40 do 49 lat. Średnia wieku wyniosła 40,9, a mediana 41 lat. Badani charakteryzowali się wysokim poziomem wykształcenia. 83,7% z nich ukończyło studia, a 14,6% szkołę średnią. Wysoki poziom wykształcenia przekładał się na pozytywną ocenę sytuacji materialnej badanych. 74,0% oceniło ją bowiem jako dobrą lub bardzo dobrą. Zdecydowaną większość badanych (69,8%) stanowili mieszkańcy miast. Ponad połowa z nich (50,3%) mieszkała w miastach liczących ponad 200 tys. mieszkańców.

Wyniki badań

Prawie 1/4 (24,5%) badanych wskazała brak chęci podjęcia wyjazdu turystycznego w 2020 roku. Głównym powodem była panująca pandemia COVID-19 i strach przed zarażeniem się koronawirusem podczas wyjazdu. Często wskazywaną przyczyną był ponadto brak wystarczających środków finansowych na realizację wyjazdu turystycznego. Fakt ten w wielu przypadkach wynikać może z obecności pandemii i jej wpływu na załamanie wielu dziedzin gospodarki, co przekłada się na obawę o dalsze zatrudnienie. Respondenci, jako ważny czynnik braku planów podróży turystycznych, wskazali ponadto na brak czasu oraz obowiązki domowe i służbowe. Część badanych wskazała, że nie odczuwa potrzeby lub chęci na taki wyjazd.

Chęć wyjazdu turystycznego w 2020 roku wyraziło 75,5% respondentów. Należy jednak zauważyć, że panująca pandemia COVID-19 w znaczący sposób wpłynęła na plany turystyczne badanych (tabela 1). Ponad 1/3 z nich zrezygnowała bowiem z wyjazdu zagranicznego na rzecz wypoczynku w kraju z uwagi na domniemane większe jego bezpieczeństwo. Co 4 badany nie zamierzał zmieniać swoich planów wakacyjnych z uwagi na obecność pandemii.

¹ Badania przeprowadził zespół w składzie: Jan Zawadka, Monika Wojcieszak-Zbierska, Anna Jęczmyk, Jarosław Uglis. Szczegółowe wyniki opublikowane zostały m.in. w: *Agritourism in the Era of the Coronavirus (COVID-19): A Rapid Assessment from Poland*. *Agriculture* 2020, 10, 397.

Tabela 1. Wpływ pandemii COVID-19 na zmianę planów turystycznych respondentów [w %, N = 435]

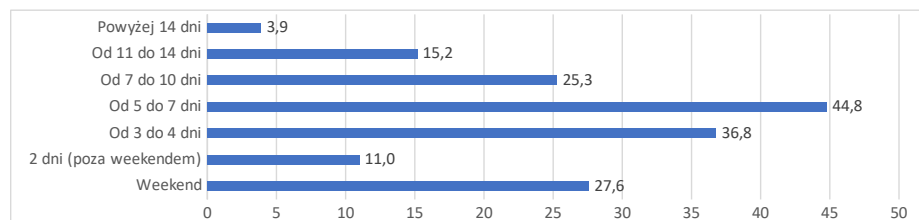
Deklarowane przez badanych zmiany planów turystycznych

Deklarowane przez badanych zmiany planów turystycznych	[%]
Miałem jechać zagranicę, ale poszukam mniej popularnego a przy tym bezpieczniejszego miejsca w kraju	33,9
Opóźnię nieco swój wyjazd z nadzieją, że sytuacja się uspokoi	21,0
Miałem spędzić urlop w Polsce w popularnej miejscowości, ale ze względów bezpieczeństwa wybiorę w kraju miejsce mniej popularne i oblegane	12,1
Miałem spędzić urlop zagranicą w popularnej miejscowości, ale ze względów bezpieczeństwa wybiorę miejsce mniej popularne i oblegane, jednak nadal zagranicą	6,9
Miałem spędzić urlop w Polsce, ale wyjadę zagranicę, bo w kraju będzie tłoczno i niebezpiecznie	1,2
W ogóle nie wpłynęła	25,0

Źródło: badania własne.

Przy założeniu, że pandemia nie rozwinie się jeszcze bardziej, większość badanych (54,5%) planowała w 2020 przynajmniej jeden wyjazd turystyczny. Pozostali planowali dwa i więcej wyjazdów. Miesiącem najczęściej wskazywanym na realizację wyjazdu był sierpień (66,0%), lipiec (56,6%), a także wrzesień (37,2%). Najczęściej wybierane były wyjazdy trwające 5-7 oraz 3-4 dni (wykres 1).

Wykres 1. Długość wyjazdów turystycznych planowanych przez badanych w 2020 r. [w %, N = 435]

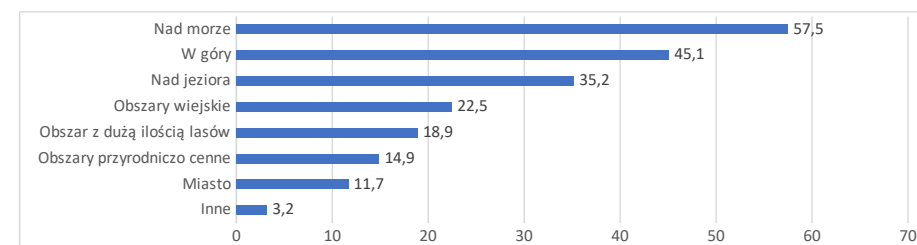

*Respondenci mogli wskazać maksymalnie 3 odpowiedzi.

Źródło: badania własne.

Najbardziej preferowaną przez badanych destynacją turystyczną były obszary nadmorskie, góry, a także pojezierza (wykres 2). Na tereny wiejskie planowała wyjechać prawie ¼ respondentów.

Wykres 2. Preferowane przez badanych destynacje turystyczne w 2020 r. [w %, N = 435]

*Respondenci mogli wskazać maksymalnie 3 odpowiedzi.

Źródło: badania własne.

Dodatkowo warto nadmienić, że jako „inne” badani wskazali na zaciszne i spokojne miejsca oddalone od cywilizacji, tłumów i utartych szlaków turystycznych, co sygnalizuje chęć odizolowania się. Jednym z istotniejszych tego powodów z pewnością była właśnie obawa przed koronawirusem.

Istotnym elementem badań było rozpoznanie preferencji turystów w zakresie obiektów noclegowych wykorzystywanych podczas planowanych wyjazdów, a także opinii na temat ich bezpieczeństwa. Największym powodzeniem cieszyły się hotele i ośrodki wypoczynkowe. Co ciekawe, te właśnie obiekty oceniano jako najmniej bezpieczne (tabela 2).

Tabela 2. Preferencje badanych w zakresie obiektów noclegowych wykorzystywanych podczas planowanych wyjazdów oraz opinia na temat ich bezpieczeństwa [N = 435]

Rodzaj obiektu	Popularność*	Poziom bezpieczeństwa**
Hotel lub ośrodek wypoczynkowy	37,5%	3,1
Wynajęty apartament	28,7%	3,8
Wynajęty dom/domek	28,1%	3,9
Pensjonat	21,8%	3,3
Kwaterna prywatna – wynajęty pokój	19,5%	3,3
Gospodarstwo agroturystyczne	17,9%	3,6
Nocleg u rodziny/znajomych	17,5%	4,0
Kempingi (własny namiot, własna przyczepa kempingowa)	9,0%	4,1
Własny domek letniskowy/drugi dom	6,0%	4,5
„Na dziko” w namiocie, przyczepie	4,8%	4,0

*Respondenci mogli wskazać maksymalnie 3 obiekty.

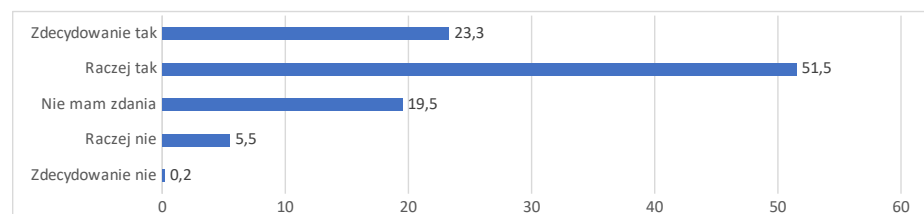
**Ocena w skali od 1 do 5.

Źródło: badania własne.

Należy jednak zwrócić uwagę na duże zainteresowanie wynajmowanymi na wyłączność apartamentami i domami, a także kempingami i noclegami „na dziko”. Świadczy to niewątpliwie o chęci odizolowania się z uwagi na ryzyko zarażenia się koronawirusem. Co szósty respondent planował skorzystać z oferty gospodarstw agroturystycznych, które z uwagi na niewielką skalę działalności i znikomą liczbę turystów przebywających w nich jednocześnie również rysują się w świadomości potencjalnych turystów jako bezpieczne.

W tym miejscu nadmienić należy, że w opinii zdecydowanej większości badanych wypoczynek w gospodarstwie agroturystycznym w czasie pandemii to dobry pomysł (wykres 3).

Wykres 3. Opinia badanych na temat zasadności zaplanowania wypoczynku w gospodarstwie agroturystycznym w czasie pandemii COVID-19 [w %, N =435]

Źródło: badania własne.

Istotną częścią badań było rozpoznanie determinant skłaniających respondentów do wyboru gospodarstwa agroturystycznego jako miejsca wypoczynku w okresie pandemii koronawirusa. Szczegóły na ten temat przedstawiono w tabeli 3.

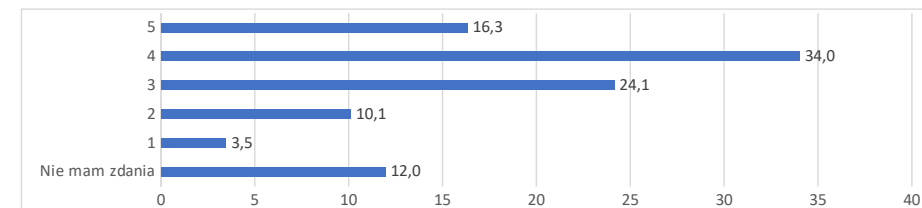
Tabela 3. Determinanty skłaniające badanych do wyboru gospodarstwa agroturystycznego jako miejsca wypoczynku w 2020 r. [w %, N =435]

Determinanty	[%]
Możliwość wypoczynku w ciszy i spokoju	70,6
Możliwość korzystania ze zdrowej żywności	46,4
Walory prozdrowotne obszarów wiejskich	40,0
Konkurencyjne ceny	35,4
Koronawirus i wiara w to, że z uwagi na mniejszą skalę działalności takiego gospodarstwa będzie tam bezpieczniej	32,4
Możliwość wyjazdu z całą rodziną, w tym z małymi dziećmi	23,9
Możliwość kontaktu ze zwierzętami gospodarskimi	18,9
Możliwość realizowania własnego hobby np. wędkarstwo, grzybobranie, itp.	18,6
Możliwość zabrania ze sobą domowego zwierzaka	17,2
Możliwość poznania tradycji, zwyczajów i obyczajów panujących na wsi	14,0
Możliwość uczestnictwa w tradycyjnych pracach wiejskich i poznanie specyfiki gospodarstwa rolnego	7,1

Źródło: badania własne.

Prawie 1/3 badanych wskazała, że powodem, dla którego wybrałaby gospodarstwo agroturystyczne jest przekonanie, iż ryzyko zarażenia się koronawirusem jest tam relatywnie niewielkie. Potwierdzają to zaprezentowane wcześniej opinie badanych na temat poziomu bezpieczeństwa poszczególnych rodzajów obiektów noclegowych, a także informacje na wykresie 4.

Wykres 4. Poziom bezpieczeństwa wypoczynku w gospodarstwie agroturystycznym w opinii badanych w skali od 1 (najmniej bezpieczne) do 5 (najbardziej bezpieczne) [w %, N =435]

Źródło: badania własne.

Część badanych wskazała także szereg działań, które ich zdaniem powinny zastosować podjęte przez właścicieli gospodarstw agroturystycznych w celu zminimalizowania ryzyka zakażenia się gości koronawirusem (tabela 4). Zdecydowana większość wskazywała na dezynfekcję.

Tabela 4. Działania, których podjęcia respondenci oczekują w gospodarstwie agroturystycznym w celu poprawy bezpieczeństwa pobytu [w %, N = 205]

Działanie	[%]
Dezynfekcja pomieszczeń wspólnych	81,8
Punkty dezynfekcji rąk	62,8
Ograniczenia maksymalnej liczby turystów nocujących w gospodarstwie	49,7
Zmniejszenie liczby turystów przebywających w miejscach wspólnych	48,5
Zmiany w organizacji serwowania posiłków	35,6
Zdobycie certyfikatu bezpieczeństwa sanitarno-epidemiologicznego	15,4

Źródło: badania własne.

Co ciekawe, prawie 6% respondentów wyraziła przekonanie o braku potrzeby wprowadzania jakichkolwiek obostrzeń w zakresie bezpieczeństwa sanitarno-epidemiologicznego. Ich zdaniem istnienie jakiegokolwiek pandemii jest fikcją. Zdaniem części badanych (15,4%) wskazanym byłoby, aby odwiedzane gospodarstwo agroturystyczne posiadało certyfikat bezpieczeństwa sanitarno-epidemiologicznego. Zaświadczenie takie przyczyniłoby się z pewnością do zwiększenia poczucia bezpieczeństwa turystów. Należy także zauważyć, że ponad 60% badanych skłonne byłoby ponieść dodatkowe koszty w zamian za potwierdzenie posiadania przez obiekt takiego certyfikatu. W większości (36,8%) przypadków skłonność ta

byłaby jednak uzależniona od kwoty takiej dopłaty. Niespełna 40% respondentów nie byłaby skłonna do dopłaty za obecność certyfikatu tego typu. W znacznej części postawa taka była podyktowana przekonaniem, że bez względu na posiadane certyfikaty usługodawcy powinni dołożyć wszelkich starań do zapewnienia maksymalnego bezpieczeństwa turystom wypoczywającym w ich gospodarstwach.

Z uwagi na wyjątkowe okoliczności realizacji wyjazdów turystycznych w roku 2020 respondenci poproszeni zostali o wyrażenie swojej opinii w zakresie obaw powodowanych różnymi sytuacjami i zjawiskami (tabela 5). Co ciekawe, strach przed samym zarażeniem koronawirusem wskazywany był rzadziej niż domniemane następstwa pandemii, wśród których wymienić można chociażby wzrost cen i zmniejszoną liczbę atrakcji (w miejscowościach i w obiektach noclegowych).

Tabela 5. Obawy respondentów w kontekście wyjazdów turystycznych w 2020 r. powodowane różnymi sytuacjami i zjawiskami [w %, N = 435]

Obawy	Brak zdania / trudno powiedzieć	Niewielkie obawy	Średnie obawy	Duże obawy
Podwyższonych cen	5,5	14,2	35,4	44,8
Zbyt dużej liczby turystów	8,7	29,7	27,8	33,8
Złej pogody	12,4	31,9	30,8	24,8
Zmniejszonej liczby atrakcji w odwiedzanej miejscowości	8,3	41,6	35,7	14,9
Ograniczonej infrastruktury i sprzętu rekreacyjnego w obiekcie noclegowym	11,3	41,2	33,8	13,8
Zmniejszonej liczby atrakcji i propozycji zagospodarowania czasu wolnego oferowanych przez obiekt noclegowy	11,0	41,8	34,9	12,2
Dyskomfort związany z wprowadzeniem obostrzeń sanitarno-epidemiologicznych w obiektach turystycznych	7,4	37,9	42,8	11,9
Zakażenie koronawirusem	4,6	39,1	44,6	11,7

Źródło: badania własne.

Warto tu także nadmienić, że znaczna część badanych obawiała się zbyt dużej liczby turystów wypoczywających w danym miejscu. Są oni bowiem potencjalnymi roznośicielami wirusa i znaczne ich nagromadzenie wywoływać może duży dyskomfort wynikający z ryzyka zarażenia.

Wnioski

Przeprowadzone badania umożliwiły sformułowanie kilku wniosków:

- Zdecydowana większość badanych (ponad 75%) planowała przynajmniej jeden wyjazd turystyczny w 2020 roku. Głównym powodem braku wyjazdów turystycznych była panująca pandemia COVID-19 i strach przed zarażeniem się koronawirusem podczas wyjazdu.
- Pandemia wpłynęła również w znaczący sposób na plany osób chcących wyjechać w celach turystycznych w 2020 roku.
- Respondenci planowali odbyć swój wyjazd w lipcu, sierpniu lub we wrześniu, a przewidywana długość to 5 do 7 dni. Preferowanym kierunkiem były obszary nadmorskie, górskie oraz wieś.
- Podczas wyjazdów badani będą korzystali głównie z hoteli i ośrodków wypoczynkowych. Bezpieczeństwo epidemiologiczne tych obiektów zostało jednak ocenione najniżej.
- W opinii zdecydowanej większości badanych wypoczynek w gospodarstwie agroturystycznym w czasie pandemii COVID-19 to dobry pomysł. Jako główne powody wskazywane były: możliwość wypoczynku w ciszy i spokoju, korzystanie ze zdrowej żywności oraz walory prozdrowotne obszarów wiejskich.
- Najczęściej wskazywanymi przez badanych działaniami podejmowanymi w gospodarstwie agroturystycznym w celu poprawy bezpieczeństwa pobytu była szeroko pojęta dezynfekcja oraz ograniczenie maksymalnej liczby turystów nocujących w gospodarstwie. Pojawiały się także sugestie zdobycia certyfikatu bezpieczeństwa sanitarno-epidemiologicznego. Za certyfikat taki skłonna była dopłacić większość badanych.
- Znaczna część badanych bardziej niż samego koronawirusa obawia się następstw pandemii – np. zwiększonych cen, zmniejszonej liczby atrakcji i obostrzeń wynikających z obecności pandemii.

mgr Barbara Sałata

Centrum Doradctwa Rolniczego w Brwinowie
Oddział w Radomiu

FORMY SPRZEDAŻY PRODUKTÓW Z GOSPODARSTWA, PROWADZENIE DZIAŁALNOŚCI PRZETWÓRCZEJ PRZEZ ROLNIKÓW

Lokalna żywność produkowana przez małe zakłady jest ważnym elementem rozwoju obszarów wiejskich, a w ostatnich latach obserwuje się coraz większe zapotrzebowanie na takie produkty. Przez konsumentów zgłaszane jest zapotrzebowanie na produkty pewnego pochodzenia od lokalnych dostawców, przetwórców, rolników wiedząc, że te produkty są najwyższej jakości oraz gwarantują bezpieczeństwo ich spożycia. Oczekiwania konsumentów są determinantem do powstania szerokiego spektrum lokalnych sieci żywności i krótkich łańcuchów dostaw, w tym targowisk dla rolników, sprzedaży bezpośredniej u producentów, sprzedaży z dostawą do klienta, współpracy z podmiotami zewnętrznymi – zaopatrywanie restauracji, placówek edukacyjnych, domów opieki, szpitali, systemów koszyków (skrzynek), sklepów przewoźnych, sprzedaży online itp. Wyróżnikiem tych działań jest to, że każda indywidualna inicjatywa w zakresie produkcji i sprzedaży lokalnej żywności rozwija się w kontekście miejsca jej prowadzenia oraz charakteru i lokalizacji jej konsumentów. Rozwój lokalnego sektora żywności jest przedmiotem znacznego zainteresowania na obszarach

wiejskich, ponieważ może on przynieść wiele korzyści gospodarczych, środowiskowych i społecznych. Może się to odbywać na przykład przez zwiększenie udziału rolników w wartości dodanej, wzmocnienie gospodarek lokalnych, zapewnienie osobom o niskich dochodach dostępu do dobrej żywności i zdrowej diety, wspieranie małych przedsiębiorstw i poprawienie rentowności małych gospodarstw. Głównym celem tych działań jest skrócenie drogi produktów od pola do stołu, wsparcie lokalnych wytwórców i rolników. Żywność produkowana i sprzedawana lokalnie, dzięki specyficznym i niepowtarzalnym cechom jest wizytówką dziedzictwa regionu, z którego pochodzi, ale jej znaczenie ma znacznie głębszy sens.

Zadaniem producenta żywności jest dbanie aby oferowane konsumentowi produkty:

- spełniały oczekiwania sensoryczne i zdrowotne konsumenta;
- pozytywnie oddziaływały na funkcje organizmu konsumenta;
- były wytwarzane z maksymalnym przestrzeganiem zachowania naturalnych warunków środowiska;
- stosowana reklama nie wprowadzała konsumenta w błąd co do ich jakości.

Produkcja i sprzedaż żywności przez rolnika czy prowadzenie małego zakładu przetwórczego jest szczególnie na starcie problem trudnym i złożonym. Oprócz wymagań etycznych prowadzenia takiej działalności inne dotyczą m.in. zagadnień technologicznych produkcji, certyfikacji, promocji produktów, wsparcia dla podmiotów prowadzących rolniczy handel detaliczny lub modernizujących gospodarstwa w kierunku przetwórstwa rolno-spożywczego. Wyżej wymienione wymagania wskazują, że dla rozwoju lokalnych rynków żywności szczególne znaczenie ma współpraca pomiędzy otoczeniem administracyjnym, samorządem lokalnym, a rolnikami-przetwórcami i konsumentami.

Krótki Łańcuch Dostaw Żywności (KŁŻ) polega na zorganizowaniu produkcji, dystrybucji i transakcji pomiędzy producentem żywności, a obywatelem, który ją spożywa, w sposób, który minimalizuje liczbę pośredników uczestniczących w tym procesie. Istotna jest „odległość społeczna”, nie tylko geograficzna. Głównym celem skracania łańcucha dostaw żywności jest zmniejszenie liczby pośredników.

Dla rozwoju systemów KŁŻ bardzo istotne są przepisy, które regulują zarówno indywidualną jak i zbiorową działalność rolników w zakresie produkcji, przetwórstwa i sprzedaży żywności oraz przedsiębiorców nieprowadzących działalności rolniczej, którzy zajmują się przetwórstwem i sprzedają żywności. W Polsce przepisy te dotyczą przede wszystkim działalności indywidualnej rolników-producentów. W ostatnich latach przepisy regulujące sprzedaż żywności przez rolników-producentów są zmieniane w celu dostosowania ich do potrzeb, uwarunkowań i możliwości małych gospodarstw rolnych, i co za tym idzie, w celu umożliwienia konsumentom bezpośredniego dostępu do produktów żywnościowych wytwarzanych przez rolników.

Doświadczenia innych krajów europejskich ukazują korzyści ze sprzedaży bezpośredniej, zwłaszcza dla mniejszych, niespecjalistycznych gospodarstw rolnych, położonych względnie niedaleko większych centrów populacji i w regionach turystycznych. W Polsce otoczenie instytucjonalne, po zmianach wprowadzonych w latach 2016–2019, stało się bardziej sprzyjające dla rozwoju sprzedaży żywności bezpośrednio przez rolnika.

Rozwiązania regulujące produkcję i sprzedaż żywności w ramach krótkich łańcuchów dostaw

Zmiany prawne wprowadzone w Polsce w latach 2016–2019 umożliwiają rolnikom legalną sprzedaż własnych produktów żywnościowych w stanie zarówno nieprzetworzonym, jak i przetworzonym. Przepisy regulujące sprzedaż żywności przez rolników-producentów na rynek krajowy były zmienione w celu dostosowania ich do potrzeb, uwarunkowań i możliwości małych gospodarstw rolnych i co za tym idzie, w celu umożliwienia konsumentom bezpośredniego dostępu do produktów żywnościowych wytwarzanych przez rolników. Najważniejsza zmiana w tym zakresie, to wprowadzenie w życie sprzedaży w formie Rolniczego Handlu Detalicznego (RHD) w dniu 1 stycznia 2017 r., która łączy swym zakresem sprzedaż surowców oraz produktów przetworzonych z gospodarstwa. Forma prowadzenia tej działalności wpisuje się w definicję krótkich łańcuchów dostaw żywności. Obecnie w Polsce dopuszczalne są różne formy produkcji i sprzedaży żywności dla rolników indywidualnych. Wybór formy zależy od indywidualnej decyzji rolnika, która powinna być dopasowana do jego sytuacji, w szczególności rodzaju żywności wprowadzanej do sprzedaży. Wybrana forma sprzedaży określa wymogi prawne, które muszą być spełnione indywidualnie przez każdego rolnika-producenta wprowadzającego produkty żywnościowe do obrotu, przede wszystkim w zakresie bezpieczeństwa żywności. W Polsce produkcja żywności w gospodarstwach rolnych i wprowadzanie jej na rynek na małą skalę, może odbywać się w ramach następujących form działalności:

- dostawy bezpośrednie,
- sprzedaż bezpośrednia,
- rolniczy handel detaliczny (RHD)
- działalność marginalna, ograniczona i lokalna (MOL).

Dodatkowo, rolnicy mogą prowadzić ubój zwierząt w tzw. „rzeźniach rolniczych”, tj. rzeźniach o małej zdolności produkcyjnej, które znajdują się na terenie gospodarstw.

Dostawy bezpośrednie dotyczą artykułów produkcji pierwotnej pochodzenia roślinnego. Zasady prowadzenia tej sprzedaży określa rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 6 czerwca 2007 r. w sprawie dostaw bezpośrednich środków spożywczych. Działalność polega na sprzedaży małych ilości nieprzetworzonych produktów pochodzenia roślinnego z własnego gospodarstwa do konsumenta końcowego lub do zakładu detalicznego zaopatrującego konsumenta końcowego. W ramach dostaw bezpośrednich rolnik może sprzedawać zboża, owoce, warzywa, zioła, grzyby uprawne, pochodzące wyłącznie z własnych upraw lub hodowli producentów produkcji pierwotnej, niestanowiących działów specjalnych produkcji rolnej oraz innych surowców pochodzących z dokonywanych osobiście zbiorów ziół i runa leśnego. Produkty mogą być umyte, oczyszczone z liści, obrane i posortowane. W ramach dostaw bezpośrednich można także sprzedawać produkty kiszzone lub suszone. Sprzedaż produktów w ramach dostaw bezpośrednich można prowadzić na terenie województwa i województw przyległych. Rolnicy prowadzący produkcję pierwotną i dostawy bezpośrednie żywności pochodzenia roślinnego typu owoce, warzywa, zioła, zboża, grzyby hodowlane obowiązani są złożyć wnioski o wpis do rejestru zakładów podlegających urzędowej kontroli organów Państwowej Inspekcji Sanitarnej. Rejestr jest bezpłatny.

Sprzedaż bezpośrednia

Sprzedaż bezpośrednią produktów pochodzenia zwierzęcego reguluje rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju wsi z dnia 30 września 2015 r. w sprawie wymagań weterynaryjnych przy produkcji produktów pochodzenia zwierzęcego przeznaczonych do sprzedaży bezpośredniej.

Rozporządzenie określa: wymagania weterynaryjne, jakie powinny być spełnione przy produkcji produktów pochodzenia zwierzęcego przeznaczonych do sprzedaży bezpośredniej i przez te produkty, wielkość, zakres i obszar produkcji produktów, wymagania weterynaryjne dla miejsc prowadzenia sprzedaży bezpośredniej.

Do sprzedaży bezpośredniej dopuszcza się wyłącznie produkty pochodzenia zwierzęcego wyprodukowane z własnych surowców, a sprzedaż może być prowadzona tylko na ograniczonym obszarze. Wyjątek: prowadzenie tzw. „sprzedaży zbiorczej”, tj. gdy sprzedajemy produkty pochodzenia zwierzęcego wyprodukowane przez inny podmiot prowadzący taką działalność w tym samym powiecie, pod pewnymi warunkami, (m.in. podczas wystaw, festynów, targów lub kiermaszy, organizowanych w celu promocji żywności). W ramach tej formy działalności możliwa jest produkcja i sprzedaż niewielkich ilości następujących nieprzetworzonych produktów pochodzenia zwierzęcego:

- tusz i podrobów drobiowych (np. kur, indyków, gęsi) oraz zajęczaków (np. królików, nutrii) pozyskanych ze zwierząt poddanych ubojowi w gospodarstwie,
- tusz i podrobów zwierząt łownych (grubej i drobnej zwierzyny łownej),
- produktów rybołówstwa (tj. żywych, schłodzonych lub poddanych niektórym rodzajom obróbki),
- surowego mleka, surowej śmietany, siary,
- jaj konsumpcyjnych,
- produktów pszczelich nieprzetworzonych (miód, pyłek pszczelel, pierzga, mleczko pszczele),
- żywych jadalnych ślimaków lądowych.

W ramach tej formy działalności sprzedaż prowadzi się konsumentowi końcowemu lub do zakładów prowadzących handel detaliczny bezpośrednio zaopatrujących konsumenta końcowego (np. sklepów, stołówek, jadłodajni, gospodarstw agroturystycznych, czy restauracji).

Obszar sprzedaży:

- województwo, w którym jest prowadzona produkcja lub
- sąsiadujące z nim województwa lub
- terytorium całej Polski (dotyczy sprzedaży konsumentom, wyłącznie podczas wystaw, festynów, targów lub kiermaszy, organizowanych w celach promocyjnych, pod warunkiem przekazania pisemnej informacji w tej sprawie z wyprzedzeniem, co najmniej 7 dni, powiatowemu lekarzowi weterynarii, właściwemu ze względu na miejsce tej sprzedaży). Produkty mogą być sprzedawane na targowiskach, w gospodarstwach rolnych lub rybackich, w pasiekach, ze środków transportu i innych urządzeń lub obiektów ruchomych, z urządzeń dystrybucyjnych do sprzedaży żywności.

Sprzedaż surowców wyprodukowanych przez podmiot prowadzący działalność w zakresie produkcji produktów pochodzenia zwierzęcego przeznaczonych do sprzedaży bezpośredniej może być dokonywana również przez inny podmiot prowadzący taką działalność, jeżeli zakłady prowadzone przez te podmioty zostały wpisane do rejestru zakładów nadzorowanych przez Inspekcję Weterynaryjną w tym samym powiecie. Podmiot prowadzący sprzedaż musi posiadać w miejscu sprzedaży:

- imienne upoważnienie do prowadzenia sprzedaży udzielone mu przez podmiot, który wyprodukował produkty pochodzenia zwierzęcego,
- kopię decyzji o wpisie podmiotu, który wyprodukował produkty pochodzenia zwierzęcego, do rejestru zakładów prowadzących sprzedaż bezpośrednią tych produktów.

Rozporządzenie określa szczegółowo ilości produktów dopuszczonych do sprzedaży bezpośredniej. Wielkość produkcji produktów przeznaczonych do sprzedaży bezpośredniej wynosi nie więcej niż:

- 50 sztuk tygodniowo - tusze indyków, wraz z podrobami z tych indyków;
- 500 sztuk tygodniowo - tusze gęsi, wraz z podrobami z tych gęsi;
- 200 sztuk tygodniowo - tusze innych gatunków drobiu wraz z podrobami z tego drobiu;
- 100 sztuk tygodniowo - tusze zajęczaków, wraz z podrobami z tych zajęczaków;
- 10000 kg rocznie - tusze grubej zwierzyny łownej, wraz z podrobami z tej zwierzyny;
- 10000 kg rocznie - tusze drobnej zwierzyny łownej, wraz z podrobami z tej zwierzyny;
- 1000 kg rocznie - żywe ślimaki lądowe;
- 1000 litrów tygodniowo - mleko surowe albo mleko surowe i siara;
- 200 litrów tygodniowo - surowa śmietana;
- 2450 sztuk tygodniowo - jaja od drobiu;
- 500 sztuk rocznie - jaja od ptaków bezgrzebieniowych.

Powiatowy lekarz weterynarii, na wniosek producenta, może wyrazić zgodę na przekroczenie w danym tygodniu wielkości produkcji tych produktów pod warunkiem zachowania rocznego limitu produkcji. Podmiot prowadzący działalność w zakresie produkcji i sprzedaży bezpośredniej produktów nieprzetworzonych pochodzenia zwierzęcego jest zobowiązany do prowadzenia i przechowywania dokumentacji zawierającej informacje o ilości sprzedanych w danym miesiącu produktów. Dokumentację przechowuje się przez rok następujący po roku, w którym została sporządzona. Działalność sprzedaży bezpośredniej produktów pochodzenia zwierzęcego właściciel gospodarstwa rejestruje w Powiatowym Inspektoracie Weterynarii właściwym ze względu na miejsce położenia gospodarstwa. Rejestracja odbywa się na wniosek składany do powiatowego lekarza weterynarii, w terminie 30 dni przed rozpoczęciem działalności. Wniosek zawiera: imię, nazwisko, miejsce zamieszkania i adres albo nazwę, siedzibę i adres wnioskodawcy, określenie rodzaju i zakresu działalności, która ma być prowadzona, w tym rodzaj produktów pochodzenia zwierzęcego, które mają być przeznaczone do sprzedaży bezpośredniej, określenie lokalizacji podmiotu, w którym ma być prowadzona działalność.

Działalność marginalna, lokalna i ograniczona

Warunki prowadzenia tej działalności definiuje rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 21 marca 2016 r. w sprawie szczegółowych warunków uznania działalności marginalnej, lokalnej i ograniczonej. Działalność marginalna, ograniczona i lokalna umożliwia prowadzenie przetwórstwa i sprzedaży żywności pochodzenia zwierzęcego. W ramach MOL rolnicy, producenci żywności mogą prowadzić produkcję artykułów takich jak: produkty mleczne, produkty rybołówstwa, surowe wyroby mięsne, mięso mielone, produkty mięsne, produkty jajeczne z ugotowanych jaj oraz gotowe posiłki (potrawy). Mogą również prowadzić rozbiór i sprzedaż świeżego mięsa: wołowego, wieprzowego, baraniego, koziego, końskiego, drobiowego, zwierząt łownych oraz zwierząt dzikich utrzymywanych w warunkach fermowych. Surowce/produkty pochodzenia zwierzęcego przeznaczone do obróbki lub przetwarzania w ramach tej działalności mogą pochodzić z własnych gospodarstw rolników

prowadzących taką działalność, jak również z innych gospodarstw lub zakładów. Producent może prowadzić sprzedaż żywności konsumentowi końcowemu oraz dostawy do innych zakładów prowadzących handel detaliczny z przeznaczeniem dla konsumenta końcowego, przy czym sprzedaż może być prowadzona na ograniczonym obszarze:

- województwo, w którym jest prowadzona produkcja lub
- sąsiadujące z nim powiaty lub
- miasta stanowiące siedzibę wojewody lub sejmiku woj., sąsiadujących z województwem, w którym jest prowadzona produkcja lub
- terytorium całej Polski (dotyczy sprzedaży konsumentom wyłącznie podczas wystaw, festynów, targów lub kiermaszy, organizowanych w celach promocyjnych, pod warunkiem przekazania pisemnej informacji w tej sprawie z wyprzedzeniem co najmniej 7 dni powiatowemu lekarzowi weterynarii, właściwemu ze względu na miejsce tej sprzedaży).

Jednym z warunków uznania działalności marginalnej, ograniczonej i lokalnej jest prowadzenie dostaw do placówek handlu detalicznego położonych poza miejscem produkcji lub innych właścicieli, którzy prowadzą sprzedaż konsumentom. Sprzedaż konsumentom nie jest ograniczona ilościowo, natomiast w przypadku dostaw obowiązują tygodniowe limity sprzedaży. Limity mogą zostać podwyższone, w przypadku produktów rybołówstwa, świeżego mięsa zwierząt dzikich utrzymywanych w warunkach fermowych albo zwierząt łownych lub produkowanych z tych rodzajów mięsa surowych wyrobów mięsnych lub mięsa mielonego. Należy uzyskać zgodę powiatowego lekarza weterynarii, pod warunkiem zachowania rocznego limitu, który wynosi 26 ton rocznie.

Wymogi z zakresu higieny żywności dla tej działalności określają przepisy Unii Europejskiej, w tym przede wszystkim Rozporządzenie (WE) nr 852/2004 Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 29 kwietnia 2004 r. w sprawie higieny środków spożywczych. Niewątpliwymi zaletami działalności MOL są: uproszczone wymagania higieniczne, stosunkowo niskie koszty uruchomienia zakładu, możliwość wykorzystania produktów spoza własnego gospodarstwa oraz możliwość sprzedaży konsumentom bez ograniczeń ilościowych.

Rolniczy Handel Detaliczny

Rolniczy handel detaliczny (RHD) jest nowym pojęciem, wprowadzonym w styczniu 2017 roku Ustawą o zmianie niektórych ustaw w celu ułatwienia sprzedaży żywności przez rolników, w której zawarty jest szereg nowych regulacji odnoszący się do różnych ustaw, aby umożliwić i ułatwić rolnikom sprzedaż nieprzetworzonych i przetworzonych produktów pochodzenia roślinnego i zwierzęcego, w tym pszczelich. Zasadnicze zmiany dotyczą uregulowania nadzoru nad produkcją żywności w gospodarstwach, w tym uproszczenia wymogów higieniczno-sanitarnych i weterynaryjnych oraz wprowadzenia preferencji podatkowych dla rolników zajmujących się sprzedażą przetworzonej w gospodarstwie żywności.

W ramach rolniczego handlu detalicznego produkty z gospodarstwa mogą być sprzedawane:

- na terytorium całej Polski – dotyczy sprzedaży bezpośrednio konsumentom,
- od 1 stycznia 2019 r., także do zakładów prowadzących handel detaliczny z przeznaczeniem dla konsumenta finalnego, m.in. lokalnych sklepów, restauracji, stołówek, pod warunkiem, że zakłady te będą zlokalizowane na obszarze tego samego województwa, w którym ma miejsce produkcja tej żywności lub zlokalizowane na obszarach powiatów, lub miast stanowiących siedzibę wojewody, lub sejmiku województwa, sąsiadujących z tym województwem.

W ramach rolniczego handlu detalicznego można wprowadzać na rynek, co do zasady, każdego rodzaju żywność, zarówno pochodzenia niezwierzęcego, zwierzęcego, jak i żywność złożoną (wyjątek stanowią np. napoje alkoholowe i woda). Jednak żywność ta musi pochodzić w całości lub części z własnej uprawy, hodowli lub chowu, a sprzedaż odbywać się z zachowaniem limitów. Jednym z wymagań dla tej formy działalności jest wymóg oznakowania miejsca zbywania żywności konsumentowi. Oznakowanie musi być czytelne i zawierać napis „rolniczy handel detaliczny” oraz wskazywać dane obejmujące:

- imię i nazwisko albo nazwę i siedzibę podmiotu prowadzącego rolniczy handel detaliczny,
- adres miejsca prowadzenia produkcji zbywanej żywności,
- weterynaryjny numer identyfikacyjny podmiotu prowadzącego rolniczy handel - detaliczny
- w przypadku żywności pochodzenia zwierzęcego i żywności złożonej.

W ramach tej działalności możliwa jest produkcja i/ lub przetwarzanie żywności (np. produkcja surowców, wytwarzanie produktów i przetworów mięsnych, produktów mlecznych i przetworów z owoców i warzyw, pieczywa oraz produktów złożonych). Sprzedaż żywności odbywa się bez udziału pośredników. Wyjątek stanowi tutaj możliwość udziału pośrednika w zbywaniu żywności pochodzącej z RHD podczas wystaw, festynów, targów lub kiermaszy, organizowanych w celu promocji żywności. Sprzedawana żywność musi pochodzić w całości lub co najmniej w 50% z własnej uprawy, hodowli lub chowu, z wyłączeniem wody. Za produkt roślinny pochodzący z własnej uprawy uważa się również mąkę, kaszę, płatki, otręby, oleje i soki wytworzone z surowców pochodzących z własnej uprawy.

Limity produkcji i sprzedaży żywności w działalności RHD określa rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 16 grudnia 2016 r. w sprawie maksymalnej ilości żywności zbywanej w ramach rolniczego handlu detalicznego oraz zakresu i sposobu jej dokumentowania. Rejestracji działalności należy dokonać:

- u powiatowego lekarza weterynarii - produkty pochodzenia zwierzęcego lub żywność złożona, zawierająca jednocześnie środki spożywcze pochodzenia niezwierzęcego i produkty pochodzenia zwierzęcego (np. pierogi z mięsem). Wniosek składa się na 30 dni przed dniem rozpoczęcia planowanej działalności,
- u powiatowego inspektora sanitarnego – produkty i przetwory pochodzenia roślinnego. Wniosek składa się na 14 dni przed dniem rozpoczęcia planowanej działalności,
- nie jest wymagane zatwierdzenie zakładu - nie ma wymogu sporządzenia projektu technologicznego.

Prowadzący działalność ma obowiązek dokumentowania ilości zbywanej żywności:

- odrębnie za każdy rok podatkowy;
  - dokumentacja powinna zawierać co najmniej: numer kolejnego wpisu, datę uzyskania przychodu; kwotę przychodu, przychód narastająco od początku roku oraz rodzaj i ilość przetworzonych produktów;
  - dzienne przychody muszą być ewidencjonowane w dniu sprzedaży;
  - przychód powyżej limitu 40 000 zł można opodatkować ryczałtem od przychodów ewidencjonowanych – konieczne jest oświadczenia do urzędu skarbowego.
- Sprzedaż żywności może następować wyłącznie w miejscach:
- w których produkty zostały wytworzone (np. w gospodarstwie)
  - przeznaczonych do prowadzenia handlu (np. targowisko);
  - przy użyciu dostosowanych urządzeń ruchomych lub środków transportu,
  - przez internet,
  - do sklepów, stołówek, restauracji itp. prowadzących sprzedaż konsumentom końcowym.

Ważnym elementem prowadzenia sprzedaży żywności przetworzonej przez rolnika są wprowadzone preferencje prawa podatkowego w tym obszarze. Zwolnieniu z opodatkowania podatkiem dochodowym podlegają przychody ze sprzedaży przetworzonych w sposób inny niż przemysłowy produktów roślinnych i zwierzęcych, z wyłączeniem przetworzonych produktów roślinnych i zwierzęcych uzyskanych w ramach działów specjalnych produkcji rolnej oraz produktów opodatkowanych podatkiem akcyzowym, do kwoty 40 000 zł rocznie w ilościach nieprzekraczających maksymalnych limitów określonych w rozporządzeniu Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 16 grudnia 2016 r. w sprawie maksymalnej ilości żywności zbywanej w ramach rolniczego handlu detalicznego oraz zakresu i sposobu jej dokumentowania. Aby producent mógł skorzystać z preferencyjnych rozwiązań podatkowych musi przestrzegać określonych wymagań:

- przerabianie produktów roślinnych i zwierzęcych i ich sprzedaż nie może się odbywać przy zatrudnieniu osób na podstawie umów o pracę, umów zlecenia, umów o dzieło oraz innych umów o podobnym charakterze (wyjątki - ubój zwierząt rzeźnych i obróbka poubojowa tych zwierząt, w tym również rozbiór, podział i klasyfikacja mięsa, przemiał zbóż, wyłoczenie oleju lub soku oraz sprzedaż podczas wystaw, festynów, targów).
- sprzedawana żywność musi pochodzić w całości lub co najmniej w 50% z własnej uprawy, hodowli lub chowu, z wyłączeniem wody

Żywność sprzedawana w ramach rolniczego handlu detalicznego musi spełniać wymagania w zakresie oznakowania, stosownie do przepisów zawartych w rozporządzeniach unijnych i krajowych. Przy prowadzeniu produkcji i sprzedaży żywności przez rolników w ramach działalności rolniczy handel detaliczny, rolnicy są zobowiązani w zakresie wymagań bezpieczeństwa żywności i wymagań higienicznych do spełniania przede wszystkim wymagań istniejących już rozporządzeń. Zapisy tych rozporządzeń obowiązują wprost i nie wymagają wdrożenia do polskiego porządku prawnego. Biorąc pod uwagę zakres prowadzonej działalności, wielkość zakładu i jego specyfikę powinny być one stosowane w sposób elastyczny. Prowadzący produkcję i sprzedaż w ramach rolniczego handlu detalicznego żywności producent, w tym rolnik ponosi odpowiedzialność za produkowaną i sprzedawaną przez siebie żywność. Produkcja i zbywanie żywności nie może stanowić zagrożenia dla bezpieczeństwa żywności i wpływać niekorzystnie na zdrowie publiczne w tym zakresie producenta obowiązują wymagania ustawy o bezpieczeństwie żywności i żywienia oraz ustawy o produktach pochodzenia zwierzęcego, wymagania higieniczne określone w rozporządzeniu Komisji Europejskiej nr 852/2004. Wymagania higieniczne powinny być stosowane w sposób elastyczny – brany pod uwagę jest zakres prowadzonej działalności, wielkość zakładu i jego specyfika – produkcja np. w kuchniach domowych – obowiązują uproszczone wymagania higieniczne (przy spełnieniu podstawowych wymogów bezpieczeństwa). W przypadku gdy produkcja prowadzona jest przy wykorzystaniu pomieszczeń używanych głównie jako prywatne domy mieszkalne (np. przy wykorzystaniu sprzętu i urządzeń gospodarstwa domowego w kuchni domowej), zamiast wymogów określonych w załączniku II w rozdziale II ww. rozporządzenia, obowiązują wymogi określone w jego załączniku II w rozdziale III (uproszczone wymagania higieniczne: Zał. II rozdz. 3 rozporządzenia Komisji Europejskiej nr 852/2004). Są to wymagania podstawowe, określające wymogi ogólne, pozostawiające dużą swobodę w ich spełnieniu – określają kryteria, które muszą być spełnione, aby został osiągnięty cel jakim jest bezpieczeństwo żywności.

Rzeźnie rolnicze

W dniu 18 lutego 2020 r. weszło w życie rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 20 grudnia 2019 r. w sprawie niektórych wymagań weterynaryjnych, jakie powinny być spełnione przy produkcji produktów pochodzenia zwierzęcego w rzeźniach o małej zdolności produkcyjnej, położonych na terenie gospodarstw (Dz. U. z 2020r. poz. 56), które wprowadziło ułatwienia w zakresie przepisów weterynaryjnych dotyczących wymagań prowadzenia rzeźni o małej zdolności produkcyjnej, położonych na terenie gospodarstw. Obecnie rolnicy mogą – na uproszczonych zasadach – zakładać rzeźnie o małej zdolności produkcyjnej położone na terenie gospodarstw. W zakładach tych ubojowi mogą poddawać zwierzęta utrzymywane we własnym gospodarstwie, jak również zwierzęta utrzymywane w gospodarstwach położonych w tym samym powiecie, w którym usytuowana jest rzeźnia, lub w powiatach sąsiednich – należące do innych podmiotów. Możliwe jest także dokonywanie rozbioru mięsa pozyskanego z ubitych w tych rzeźniach zwierząt. Liczba zwierząt poddawanych ubojowi w rzeźni rolniczej w danym dniu jest limitowana. W przepisach ww. rozporządzenia określono maksymalny dzienny limit liczby zwierząt poddawanych ubojowi, który wynosi:

- 50 sztuk drobiu lub zajęczaków,
- 1 ptaka bezgrzebieniowego,
- 6 świń/owiec/kóz (powyżej 15 kg),
- 10 świń/owiec/kóz (poniżej 15 kg),
- 2 sztuki bydła lub konia w wieku poniżej 3 miesięcy,
- 1 sztukę bydła lub konia w wieku równym lub powyżej 3 miesięcy,
- 3 sztuki zwierząt dzikich utrzymywanych w warunkach fermowych.

Wymienione limity będą mogły być podwyższone za zgodą powiatowego lekarza weterynarii, wydaną na wniosek danego podmiotu, pod warunkiem uboju w danym dniu lub dniach zwierząt jednego gatunku oraz nieprzekroczenia rocznego limitu ubijanych zwierząt, określonego w przepisach rozporządzenia.

Roczne limity uboju w rzeźni rolniczej wynoszą:

- drób albo zajęczaki – 18250 szt.
- ptaki bezgrzebieniowe – 365 szt.
- świnię do 15 kg – 3650 szt.
- świnię powyżej 15 kg – 2190 szt.
- owce i kozy do 15 kg – 3650 szt.
- owce i kozy powyżej 15 kg – 2190 szt.
- bydło i konie do 3 miesięcy – 730 szt.
- bydło i konie powyżej 3 miesięcy – 365 szt.
- dzikie zwierzęta kopytne utrzymywane w warunkach fermowych – 1095 szt.

Aby rolnik mógł dokonywać uboju samodzielnie musi uczestniczyć w szkoleniu teoretycznym, organizowanym przez powiatowego lekarza weterynarii. Pozyskanego mięsa nie można jednak przetwarzać w rzeźniach przy gospodarstwach. Aby podmiot mógł pozyskać w rzeźni położonej na terenie gospodarstwa mięso przetwarzać może taką produkcję prowadzić np. w ramach działalności marginalnej, lokalnej i ograniczonej lub działalności rolniczego handlu detalicznego.

Rolnicy mogą łączyć prowadzenie rzeźni rolniczych ze sprzedażą pozyskanego w nich mięsa w ramach rolniczego handlu detalicznego, działalności marginalnej, ograniczonej i lokalnej oraz sprzedaży bezpośredniej (drób i zajęczaki).

Możliwa sprzedaż:

- zakładom prowadzącym handel detaliczny bezpośrednio zaopatrującym konsumenta (sklepy, restauracje, stołówki itp.),
- zakładom rozbioru mięsa, przetwórstwa mięsa i innym zakładom lub podmiotom, np. hurtowniom, pośrednikom.

Obszar sprzedaży:

- terytorium całej Polski,
- terytorium innych państw Unii Europejskiej,
- ewentualnie: terytorium państw trzecich (konieczny kontakt z powiatowym lekarzem weterynarii w celu ustalenia możliwego obszaru działania).

W ww. rozporządzeniu określono specjalne, mniej rygorystyczne, w porównaniu do wymogów unijnych, wymagania weterynaryjne dotyczące konstrukcji, rozplanowania i wyposażenia pomieszczeń zakładu. Przy czym, podmioty prowadzące rzeźnię na terenie gospodarstw rolnych są zobowiązane do spełnienia pozostałych wymogów określonych dla rzeźni w innych przepisach prawa krajowego lub unijnego, dotyczących, np. kryteriów mikrobiologicznych dla mięsa, łańcucha chłodniczego, czy kwalifikacji osób dokonujących uboju.

Rzeźnie rolnicze mogą składać się z co najmniej jednego pomieszczenia pod warunkiem rozplanowania produkcji w rzeźni, która zapewni bezpieczeństwo produkowanej żywności. Jedno i to samo pomieszczenie może być wykorzystywane do ogłuszania, wykrwawiania, wytrzewiania i patroszenia, obróbki i czyszczenia podrobów, a nawet pakowania wysyłki mięsa, o ile czynności te są wykonywane w innym czasie. Przyjęte w rozporządzeniu wymagania, inne niż określone w rozporządzeniu (WE) nr 852/2004 oraz rozporządzeniu nr 853/2004 mogą być zastosowane w rzeźniach, które ze względu na skalę produkcji nie muszą rygorystycznie spełniać wymagań w zakresie konstrukcji, rozplanowania i wyposażenia rzeźni określonych w załączniku II do rozporządzenia (WE) nr 852/2004 lub w załączniku III rozporządzeniu nr 853/2004. Podmiot prowadzący rzeźnię będzie zobowiązany wykazać, że alternatywne rozwiązania gwarantują zachowanie warunków higieny i bezpieczeństwa produkowanej żywności. Dla rzeźni rolniczych określono alternatywne rozwiązania dotyczące m. in.

- liczby pomieszczeń w rzeźni i czynności, jakie mogą być wykonywane w tych pomieszczeniach,
- wyposażenia w pomieszczenia zamykane na klucz, zagrody dla zwierząt chorych na chorobę zakaźną lub podejrzanych o chorobę zakaźną zwierząt,
- przechowywania sprzętu oraz środków do czyszczenia i odkażania,
- sposobu i miejsca przechowywania mięsa pakowanego i niepakowanego pozyskanego w wyniku rozbioru,
- toalet dla pracowników, w tym ich lokalizacji,

- szatni/miejsc zmiany odzieży i obuwia dla pracowników rzeźni,
- systemu urządzeń do odkażania narzędzi,
- urządzeń do mycia i odkażania rąk pracowników mających kontakt z mięsem, jak również przechowywania sprzętu oraz środków do czyszczenia i odkażania,
- sposobu i miejsca przechowywania obornika i treści przewodu pokarmowego.

Wprowadzenie uproszczonych rozwiązań dla rzeźni rolniczych powinno zapewnić wyrównanie szans ich funkcjonowania w stosunku do istniejących już zakładów prowadzących ubój zwierząt na większą skalę, a także umożliwić powstawanie nowych rzeźni na terenach, na których obecnie one nie funkcjonują.

Zmiany w przepisach regulujących produkcję, dystrybucję i sprzedaż żywności w ostatnich latach zwiększyły możliwości sprzedaży produktów przetworzonych dla rolników w ramach prowadzonej działalności rolniczej. Zmiany te były motywowane chęcią umożliwienia rolnikom prowadzących małe gospodarstwa sprzedaż rynkową, a konsumentom dostęp bezpośredni do żywności produkowanej przez rolników. Rolnicy mają również możliwości podejmowania działań wspólnie i zbiorowo by tworzyć tzw. systemy KŁŻ, które zwiększają możliwości sprzedażowe małym gospodarstwom rolnym.

mgr Janusz Lesisz, mgr Andrzej Śliwa
Centrum Doradztwa Rolniczego w Brwinowie
Oddział w Radomiu

PRZETWÓRSTWO NA NIEWIELKĄ SKALĘ SUROWCÓW Z GOSPODARSTWA ROLNEGO

Łańcuch dostaw żywności łączy trzy istotne sektory gospodarki: rolnictwo, przetwórstwo spożywcze oraz dystrybucję. Pozycja rolnika - producenta surowców jest w tym łańcuchu najsłabsza. W gospodarce rynkowej jest miejsce dla wszystkich podmiotów będących elementami „łańcucha żywnościowego” – zarówno dla dużych, jak i małych. Sukces osiągną jednak tylko Ci producenci, którzy sprostają wymaganiom i wyzwaniom rynku, którzy postawią na jakość i bezpieczeństwo żywności, którzy potrafią obniżyć koszty i udowodnić swoją należytą staranność w utrzymaniu poziomu jakości wymaganego przez konsumentów.

Centrum Praktycznego Szkolenia w Zakresie Małego Przetwórstwa jest odpowiedzią na oczekiwania rolników i małych przedsiębiorców, którzy wytwarzają lub chcieliby wytwarzać produkty, na które istnieje zapotrzebowanie głównie na rynku lokalnym. Ideą utworzenia Centrum z inicjatywy Ministerstwa Rolnictwa i Centrum Doradztwa Rolniczego Oddział w Radomiu jest pokazanie praktycznych możliwości dostosowania zasobów gospodarstwa do rozpoczęcia i prowadzenia „małego przetwórstwa”, tak aby spełniało zarówno standardy higieny, bezpieczeństwa jak i wymogi prawne. Dla przetwórców stwarza możliwość wytwarzania produktów tradycyjnych i regionalnych w małej skali przy wykorzystaniu specyficznych technologii i umiejętności.

PREZENTACJA MAŁYCH LINII PRZETWÓRCZYCH W CENTRUM PRAKTYCZNEGO SZKOLENIA W ZAKRESIE MAŁEGO PRZETWÓRSTWA

I. Moduł – przetwórstwo zbóż

Przedmiotem działalności jest produkcja mąki z ziarna pszenicy orkisz i żyta. Surowiec do przemiału pochodzi z upraw prowadzonych we własnym gospodarstwie.

W skład linii wchodzi:

- młelnik żarnowy, posiadający kamienie bazaltowe utwardzane korundem o zwiększonej wytrzymałości na ścieranie, o wydajności 80 kg mąki drobnej na godzinę.
  - separator sitowy, który pozwala frakcjonować mlewo na asortymenty.
  - uzupełnieniem linii jest system odpylania z filtrocyklonem, który jednocześnie umożliwia transport pneumatyczny młewa z młelnika do separatora.
- Tygodniowa zdolność produkcyjna linii wynosi 2 tony.

II. Moduł – przetwórstwo owoców i warzyw

Linia do produkcji soku pasteryzowanego.

Surowcami do produkcji soku są głównie owoce ziarnkowe, ponadto można tłoczyć sok z marchwi, buraków ćwikłowych i owoców jagodowych oraz pestkowych. Wydajność linii wynosi 450 – 500 litrów soku na godzinę.

podajnik i rozdrabniacz

prasa

pasteryzator

rozlewacz

III. Moduł – przetwórstwo mięsa

Linia do produkcji wyrobów mięsnych na bazie surowca wieprzowego. Surowcem są półtusze wieprzowe i elementy mięsa wieprzowego (z kością i bez kości) w stanie schłodzonym. Zdolność produkcyjną linii zaplanowano na 4 półtusze wieprzowe jednorazowo. Asortyment produkcji to wędzonki, kiełbasy grubo i średnio rozdrobnione oraz w celu zagospodarowania ośrodków, tłuszczu i skórek również wyroby podrobowe, takie jak kaszanka i salceson.

**Mazowiecki Ośrodek Doradztwa Rolniczego
z siedzibą w Warszawie**

ul. Czereśniowa 98 02-456 Warszawa

tel. 22 571 61 00, fax. 22 571 61 01

e-mail: sekretariat@modr.mazowsze.pl

www.modr.mazowsze.pl

**Mazowiecki Ośrodek Doradztwa Rolniczego w Warszawie
ODDZIAŁ BIELICE**

Bielice 19, 96-500 Sochaczew

tel. /46/ 862 00 40, fax. /46/ 862 00 52

e-mail: sekretariat.bielice@modr.mazowsze.pl

**Mazowiecki Ośrodek Doradztwa Rolniczego w Warszawie
ODDZIAŁ OSTROŁĘKA**

ul. Targowa 4, 07-412 Ostrołęka

tel./fax. /29/ 760 03 69

e-mail: sekretariat.ostroleka@modr.mazowsze.pl

**Mazowiecki Ośrodek Doradztwa Rolniczego w Warszawie
ODDZIAŁ PŁOCK**

ul. Zglenickiego 42 D, 09-411 Biała

tel. /24/ 269 77 00, fax. /24/ 268 60 84

e-mail: sekretariat.plock@modr.mazowsze.pl

**Mazowiecki Ośrodek Doradztwa Rolniczego w Warszawie
ODDZIAŁ POŚWIĘTNE W PŁOŃSKU**

ul. H. Sienkiewicza 11, 09-100 Płońsk

tel. /23/ 663 07 00, fax. /23/ 662 99 50

e-mail: sekretariat.plonsk@modr.mazowsze.pl

**Mazowiecki Ośrodek Doradztwa Rolniczego w Warszawie
ODDZIAŁ RADOM**

ul. Chorzowska 16/18, 26-600 Radom

tel./fax /48/ 365 02 06

e-mail: sekretariat.radom@modr.mazowsze.pl

**Mazowiecki Ośrodek Doradztwa Rolniczego w Warszawie
ODDZIAŁ SIEDLCE**

ul. Kazimierzowska 21, 08-110 Siedlce

tel. /25/ 640 09 11, fax. /25/ 640 09 12

e-mail: sekretariat.siedlce@modr.mazowsze.pl